

SAİKLERİN VE SEBEPLERİN IŞIĞINDA 986-998/1578-1590 TARİHLİ OSMANLI-SAFEVÎ SAVAŞI*

Rudi Matthee**
(çev. İlker Külbilge)***

“İranlılar çok cesurlar, buna rağmen
Osmanlı isminden çok korkuyorlar”
Alogio Govanni Veneziano, 1529¹

Giriş

Osmanlılar 962/1555 tarihli Amasya Antlaşması'nı yaptıktan 23 yıl sonra ve her iki tarafın da barışa uzun yıllar boyunca karşılıklı olarak riayet etmesinin ardından yeni bir doğu seferi başlatarak, Safevîlere 986/1578'de yeniden savaş açtı. Savaşın başlamasından on iki yıl sonra okların uçuşması sona erip silahların da gürlemesi kesildiğinde İran, ülkenin en kalabalık şehri olan Tebriz'in Osmanlı kuvvetleri tarafından işgal edilip yağmalandığına tanık olmuş, kuzeybatıdaki en mümbit topraklarının büyük bölümünü de Türklere kaptırmıştı. İranlıların bir karşı saldırı başlatıp kaybettikleri toprakları tekrar ele geçirmelerinden önce 15 yıl geçecek, ayrıca bu esnada yeni ve güçlü bir şahın yani I. Abbas'ın (saltanatı: 995-1038/1587-1629) cülusu gerçekleşecekti. Bununla birlikte, her iki tarafın da arazi

* **Makalenin orijinal kütüyesi:** Rudi Matthee, “The Ottoman-Safavid war of 986-998/1578-1590: motives and causes”, *International Journal of Turkish Studies*, vol. 20, no: 1-2 (2014), ss. 1-20. Bu makale, 2012'de İstanbul'da yapılan “9. İran Araştırmaları Konferansı Bienali” için hazırlanmış bir konuşma olarak ortaya çıktı ve 2013'de Pensilvanya Üniversitesi'nde düzenlenen “16.-20.yüzyıl'da Osmanlı-İran Mübadeleleri” üzerine bir sempozyuma katılmak için davet edildiğimde makaleyi biraz daha tekmil ettim. Hem sempozyumu organize ettikleri hem de katkıda bulunmam için beni davet etmeleri sebebiyle Firoozeh Kashani-Sabet ve Mehmet Darakçıoğlu'na teşekkür etmek isterim. Ayrıca yorumları ve önerileri için ismi belirsiz üç müzakereciye de teşekkür ederim.

** Prof.Dr., *University of Delaware, College of Arts & Sciences, Department of History*, 236 John Munroe Hall, Newark, DE 19716 ABD, matthee@udel.edu

*** Dr. Öğretim Görevlisi, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü*, Manisa/Türkiye, kulbilgeilker@gmail.com. Çeviride yardımını gördüğüm Türkan Dadoğlu'na, çeviriyi gözden geçirip hatalarımı düzeltme sabrını ve inceliğini gösteren Dr. Öğr. Üyesi İrfan Kokdaş'a, verdikleri teknik bilgiler için Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Hesamipur, Doç. Dr. Mikail Acıpınar ve Doç. Dr. Selim Karahasanoğlu'na ve metni tashih eden Dr. Öğr. Üyesi Gürol Pehlivan'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Çeviride geçen Farsça ve Arapça kelimelerde ve coğrafi isimlerde elden geldiğince *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin imlasına uyulmuştur.

¹ “Viaggio di Colocut...”, Michele Membré, *Relazione di Persia (1542)*, Gianroberto Scarcia (ed.), Naples, Istituto Universitario Orientale (1969), s. 108.

yakma taktikleri yüzünden savaş, Azerbaycan ve Şirvan'ı “*sabıpsız, nüfusu boşalmış ve atıl haldeki metruk bir bölgeye*” dönüştürürken, John Walsh'un kelimeleriyle söyleyecek olursak, “*Türk eyaletlerinin kaynaklarını da o kadar tüketmişti ki bu bölgeler ekonomik istikrarlarını bir daha asla geri kazanamamışlardı.*”²

Modern bilimsel araştırmalar bugüne kadar bu vakanın siyasi ve askeri yönlerine değindiler. Avusturyalı oryantalist Joseph von Hammer-Purgstall, hikâyenin Osmanlı Türkçesi ve Avrupa dillerindeki kaynaklara dayanan bir hülasesını yaklaşık iki yüzyıl önce ortaya koydu.³ Hans Robert Roemer, 1938 tarihli doktora tezinin bir bölümünü mezkûr savaşlara hasretti.⁴ Carl Max Kortepeter'in *Ottoman Imperialism during the Reformation: Europe and the Caucasus* başlığını taşıyan 1972 tarihli çalışması sözü geçen savaşın patlak vermesi ve savaşın kendisi hakkında birer bölüm ihtiva etmekte;⁵ Cornell Fleischer de, Osmanlı edibi Mustafa Âli hakkında kaleme aldığı biyografide bu savaşa değinmektedir.⁶ Ayrıca, Osmanlı sultanlarının doğu politikası ile 16. ve 17. yüzyıllarda Doğu Anadolu'da ve Kafkasya'da iktidar için düello eden muhtelif zümrelerin genel hedefleri hakkında yazılmış birkaç makaleye de sahibiz.⁷ Türkçe kaleme alınmış araştırmalar arasında ise Bekir Kütükoğlu'nun 1578 ile 1590 tarihleri arasındaki Osmanlı-Safevî ilişkilerini ele aldığı ve geniş ölçüde savaşın safahatına hasredilmiş olan *Osmanlı-İran SİYâsi MİNâsebetleri* başlıklı monografisi özellikle zikredilmelidir. Modern İranlı âlimler de makaleler ve kitap bölümleri ile konuya katkıda bulunmuşlardır.⁸

- 2 John R. Walsh, “Giovanni Tommaso Minadoi's History of the Turko-Persian Wars of the Reign of Murad III”, Bobodzan G Gafurov (ed.), *Trudy dvadcat' Pjatojo Mezđunarodnogo Kongressa Moskva 9-16 Avgusta 1960*: Obscaja Cast, Zasedanija Sekcij I-V., Moskva: Izdat. Vostocnoj Literatury (1963), c. II ss. 448-449.
- 3 Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 10 cilt, Vienna and Pest (1828), c. 4, s. 52 vd.
- 4 Hans Robert Roemer, *Der Niedergang Irans nach dem Tode Isma'ls des Grausamen 1577- 1581*, Würzburg (1939).
- 5 Carl Max Kortepeter, *Ottoman Imperialism during the Reformation: Europe and the Caucasus*, New York (1972), s. 39 vd.
- 6 Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541-1600)*, Princeton, (1986), s. 70 vd.
- 7 Bkz. Rhoads Murphey, “Süleyman's Eastern Policy”, Halil Inalcık, Cemal Kafadar (eds.), *Süleymân the Second and His Time*, İstanbul (1993), ss. 229-248; a.g.y., “The Resumption of Ottoman-Safavid Border Conflict, 1603-1638: Effect of Border Destabilization on the Evolution of State-Tribe Relations”, Stefan Leder, Bernard Streck (eds.), *Shifts and Drifts in Nomad-Sedentary Relations*, Wiesbaden (2005), ss. 307-323; István Nyitrai, “The Third Period of the Ottoman-Safavid Conflict: Struggle of Political Ideologies, 1555-1578”, Éva M. Jeremiás (ed.), *Irano-Turkic Cultural Contact in the 11th- 17th Centuries*, Piliscaba (2003), ss. 161-175; Carl Max Kortepeter, “Complex Goals of the Ottomans, Persians and Muscovites in the Caucasus, 1578-1640”, Colin P. Mitchell (ed.), *New Perspectives on Safavid Iran: Empire and Society*, Abingdon UK and New York (2011), ss. 84-96; Colin Imber, “The Battle of Sufiyan, 1605: A Symptom of Ottoman Decline?”, a.g.y. (ed.), *Warfare, Law and Pseudo-History*, İstanbul (2011), ss. 141-152.
- 8 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 9 cilt, Ankara (1947-); Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran SİYâsi MİNâsebetleri (1578-1590)*, İstanbul (1962); Bu eser, müellifin daha sonraki bir çalışması da

Bu çalışmalardan birçoğu, 986/1578'de başlayan silahlı çatışmaların doğrudan sebepleri ve ayrıca özellikle de Osmanlıların doğudaki komşusu ile tekrar savaşa girmesine yol açan saikler hakkında makul hükümler ortaya koymuşlardır. Mesela bunlardan biri Kortepeter'in akla yatkın şu görüşüdür: “*Sultan ve müşavirleri hem İran'ın zengin Kafkas eyaletlerini yağmalamak amacıyla planlanmış bir sefer başlatmak hem de Orta Asya ile ticari ve diplomatik ilişkilerin devamlılığını sağlamak için, Avrupa cephesinde sükûnetin hüküm sürdüğü bir zaman ile Safevî Devleti'nin içine düştüğü kargaşa ve zafiyetin tetabukundan istifade etmişlerdir*”. Diğer yandan Türk ve İranlı akademisyenler, savaşın patlak vermesinin ve Amasya Antlaşması'nın ihlal edilmesinin sebeplerini göstermeye eğilimlidirler ama bu eğilim aynı zamanda Ottomanistlerin ve Safevî araştırmacılarının ayrı tellerden çaldıklarını gösterecek şekilde milliyetçi kategorilere bölündüğünü de ortaya koymaktadır. Osmanlı tarihi hakkında birkaç ciltten müteşekkil bir eserin müellifi olan İsmail Hakkı Uzunçarşılı ile Bekir Kütükoğlu, Şah II. İsmail'in (saltanatı: 984-985/1576-1577) tahta çıkar çıkmaz, hudut bölgesinin Kürt sakinlerine hiç gereği yokken dostça davranarak ve onları Osmanlılara karşı isyan etmeleri için tahrik ederek Amasya Antlaşması'nı ihlal ettiğini kendilerinden emin bir şekilde ileri sürerler. Kütükoğlu ayrıca bir Osmanlı kervanının Gilan ile Anadolu arasındaki güzergâh üzerinde yer alan Zencân civarında soyulmasından bahsederken Safevîleri, Osmanlı topraklarında radikal Şiilik propagandası yapmak suretiyle barış antlaşmasını bozmakla da suçlar ve Osmanlı valilerini harekete geçmeye icbar eden hudut bölgelerindeki karışıklıklara dair örnekleri delil olarak sunar (Kütükoğlu'nun, Safevîlerin giriştiği Şiilik propagandası hakkında verdiği en dikkat çekici örnek ise Mekke'ye hac yolculuğu kisvesi altında gizli bir görev şeklinde gerçekleştirilmiş olup Ma'sum Bey tarafından sevk ve idare edilmiştir). Kütükoğlu, bu gelişme üzerine İstanbul'un, Kürt aşiretlerinin reislerine Safevî topraklarına saldırmalarını, onların şehirlerini zapt edip Osmanlı valileri tayin etmelerini, ayrıca bölgede yaşayan kâfirlerin hepsini öldürerek ele geçirilemeyen şehirleri de yerle bir etmelerini emreden bir ferman yayınladığı sonucuna varır.⁹

İranlı araştırmacılar ise aynı düşüncede değiller. Safevî döneminde kaleme alınmış bir dizi mektubu müdevven bir kitabın editörü olan Zebihullâh Sebatiyan; Sultan III. Murad'ın (saltanatı: 982-1003/1574-1595), Şah II. İsmail'in ölümü ile İran'a hâkim olan kargaşadan faydalanmaya çalıştığını ve böylece Amasya

dâhil edilerek yeniden yayımlandı, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul (1993). Kütükoğlu'nun görüşlerinin ana fikri Fransızca olarak şurada bulunabilir; Bekir Kütükoğlu, “Les Relations Entre L'empire Ottoman et L'Iran dans la Seconde Moitié du XVIe Siècle”, *Turcica*, 6 (1975), ss. 128-145. İranlı araştırmacılar için bkz. Firuz Mansuri, *Motale 'ati dar bara-ye tarikb va zaban va farhang-e Azarbaijan*, Tehran, (1379/2000); Manuchehr Parsadust, *Shah Esmâ'il-e devom va Mohammad*, Tehran (1381/2002); Rasul 'Arabkhani, “Jangha-ye Iran va Osmani dar 'ahd-e Shah Mohammad Khodabanda Safavi”, *Faslname-ye 'Elmi-ye Takbassosi. Nama-ye Tarikh-e Iran*, 4/15 (1387/2008), ss. 50-67.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.3/1, Ankara (1951), ss. 57-68; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*, ss. 18-22.

Antlaşması'nı temelsiz bir gerekçe ile bozmaya karar verdiğini iddia ediyor.¹⁰ Nasrullah Felsefi'ye göre; Sultan III. Murad, Avrupalılarla bir antlaşmaya vardıktan sonra Van valisi Hüsrev Paşa'ya sınır bölgesindeki Sünnî Kürtleri Azerbaycan'ın şehirlerine hücum edip baskın yapmaları için teşvik etmesini emretmişti.¹¹ *Tarih-i Osman Paşa* başlıklı bir Osmanlı kroniğini kısa süre önce Farsçaya tercüme etmiş olan Nasrullah Salahi, sınırlardaki kargaşanın varlığını ister istemez itiraf ediyor, fakat önde gelen Safevî vakanüvisi İskender Münşi'nin şahitliğine istinaden de Safevî Devleti'nin bu kargaşalıklar yüzünden suçlanmaması gerektiğini ileri sürüyor; sonuç olarak ise Şah I. Tahmasb'ın 984/1576'daki ölümünün İran'da bir iç savaş başlattığını, ayrıca zayıf düşen merkezî yönetimin başkente uzak olan sınırları gerçekten de kontrol edip buralarda istikrarı sağlayacak durumda olmadığını iddia ediyor.¹²

Feyruz Mansuri ve Menûcihr-i Parsadust ise konu hakkında çok daha açık sözlüdürler. Mansuri, Kütükoğlu'nun öne sürdüğü bütün iddiaları; dikkatimizi, açıkça Osmanlı saldırganlığının bir sonucu olarak meydana gelen savaşın gerçek sebeplerinden saptırmaya matuf “*bahaneler*” olarak tanımlıyor ve iddiasını desteklemek için de savaş patlak verdiği sıralarda, Joachim von Sintzendorff'un (1578-1581) Habsburg elçilik heyetinde papaz olarak İstanbul'da bulunan Alman ilahiyatçı Salomon Schweigger'a (1551-1622) atıf yapıyor.¹³ Schweigger iki devlet arasındaki savaşları, eskiden beri süregelen ve her iki milletin de dinî istihlalarla ifade ettikleri nefret ve kıskançlığa yormuş, hatta Babalî'yi daha da töhmet altında bırakır bir şekilde, İstanbul'a Amasya Antlaşması'nı teyit eden mektuplarla gelen Safevî elçilerinin hapsedildiğini belirtmişti.¹⁴ Mansuri, aynı zamanda, Van beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın İstanbul'u, Şevval 985/Aralık 1577'de önce, Şah II. İsmail'in 985/1577'deki ölümünden ve takip eden yıl da Muhammed Hüdâbende'nin cülusundan haberdar edip bu gelişmeleri Osmanlıların Safevîlerden öç alması için mükemmel bir fırsat olarak telakki ettiğini yazan ünlü Osmanlı tarihçisi İbrâhîm Peçevî'ye (980-1061/1572-1650) referans vermektedir.¹⁵ Parsadust da III. Murad'ın Amasya Antlaşması'nı bozma ve savaşa girme sebeplerinin sadece bahane olduğu hususunda Mansuri ile hemfikirdir ve Uzunçarşılı'nın; Şah'ın kendi tarafındaki sınır bölgelerinde mukim olan Kürtleri yanına çekmek için çatışmayı kızıştırmaktan nihai olarak sorumlu olduğu iddiasını reddederek her iki devlet tarafından da tatbik

¹⁰ Zabihollah Sabetian (ed.), *Asnad van nama-ha-ye tarikhi va ijtimâ'i-ye dowra-ye Safaviya*, Tehran (1343/1964), s. 219.

¹¹ Nasrullah Felsefi, *Zengedi Nameh-ye Shah Abbas-e aval*, 5 cilt (3 cilt olarak basılan eserin sayfaları tek ciltmiş gibi numaralandırılmıştır), 4. baskı., Tehran (1358/1979), c.1, s. 63. Ayrıca bkz., Abbas Pur-e Iran, *Ravabet-e Iran va Osmani dar abd-e Safaviyan*, Tehran (1385/2006), s. 104.

¹² “Introduction”, Nasrollah Salehi, Abu Bakr b. Abdallah, *Tarikh-e Osman Pasha*, Yunes Zirak ve Nasrollah Naseri (terc. ve ed.), Tehran (1387/2008), s. 6.

¹³ Mansuri, *Motale'ati dar bara-ye tarikb*, ss. 79-80.

¹⁴ Salomon Schweigger, *Ein Neue Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, Rudolf Neck (ed.), Graz (1964) (yazar bu künyenin sayfa numarasını vermemiştir, çev. notu).

¹⁵ Mansuri, *Motale'ati dar bara-ye tarikb*, s. 81.

edilmesi sebebiyle aslında bu politikanın benzersiz veya alışılmadık bir şey olmadığını belirtir. Bu sayılanların yerine Osmanlı saldırısının saiklerini evvelen, Babıali'nin İran'ın fark edilen zayıflığından istifade etme arzusu ve saniyen de Kanuni Sultan Süleyman'ın Safevî sarayına sığınan oğlu Şehzade Bayezid tarafından İran'a götürülmüş hazineyi geri alma girişimi olarak görmektedir.¹⁶

Bu makale, ne başından sonuna kadar bu savaşın tamamını anlatmayı amaçlıyor, ki bu ancak kitap boyutunda bir proje olurdu, ne de Kortepeter'ın savaşın saikleri ve sebepleri hakkındaki tahlillerini ciddi anlamda gözden geçirmeyi hedefliyor. İran'ın, Şah II. İsmail'in kısa süreli ve kanlı yönetimi esnasında derin bir buhrana düştüğü ve ülkenin sorunlarının ise onun dar görüşlü ve iradesiz halefi Muhammed Hüdâbende'nin cülusunu takip eden Kızılbaş isyanı tarafından yalnızca derinleştirildiği konusunda tarihçilerin hiç şüphesi bulunmamaktadır. Bu makalenin temel amacı da, vakanın menşei ve bidayetindeki gelişimine dair ilk ağızdan aktarılmış ve hemen hemen muasır olan elimizdeki anlatıları mukayese edip karşılaştırarak savaşın kökenleri hakkındaki farklı görüşleri çözümlemektir. Mezkûr anlatılar; Osmanlı kroniklerine ve izahatlarına, yine benzer şekilde kronik biçiminde kaleme alınmış Safevî anlatılarına ve son olarak Batılı müşahitler tarafından aktarılan haberlere muhtevidir. Osmanlı kaynakları; *Nusretnâme*'nin yanı sıra mezkûr *Târîh-i Osman Paşa*'yı ve Sinan Paşa'nın 988/1580'deki seferinin en erken tarihli Osmanlı anlatımı olup *Nusretnâme*'nin de mütemmimi olan *Fursatnâme*'yi kapsamaktadır. Safevî me hazları arasında Kadı Ahmed el-Kumî'nin ve Afuştaî Natanzî'nin hemen hemen muasır olan eserleri ile özellikle İskender Münşi'nin ünlü kroniği *Târîh-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî* bulunmaktadır. Türkçe ve Farsça kaynaklar bu savaşı incelemek için daha önce kullanılmıştır, bununla birlikte bu me hazlar olaylara ilişkin Batılı anlatımların hepsi ile bir bütün halinde veya onlarla birlikte daha önce hiç değerlendirilmemişlerdir.

Savaş hakkındaki Batılı anlatımlardan biri, başkomutan Lala Mustafa Paşa'nın hizmetinde bulunmuş olup görünüşe göre 1581'e kadar da savaşa tanıklık eden sözde İtalyan kökenli bir "*köle ve kethüda*"ya ait ilgi çekici bir eserdir.¹⁷ Daha da önemlisi, "*Türklerle İranlılar Arasındaki Savaş*" başlığıyla tercüme edilen Giovanni Tomasso Minadoi'nin (1548-1615) kaleme aldığı muasır İtalyan anlatısı tarihçiler tarafından az kullanılmaktadır, oysa bu eser Batılı kaynakların gerçekten de tek başına en önemlisidir. Sözü geçen eser ilk kez 1587'de basıldı ve ciddi anlamda gözden geçirilmiş bir diğer baskısı ise bir yıl sonra, yani anlattığı hadiselerin üzerinden yalnızca birkaç yıl geçtikten sonra yeniden yapıldı. Minadoi'nin olaylar

¹⁶ Parsadust, *Shah Esmâ'il-e devrom va Mohammad*, ss. 66-68.

¹⁷ Anon, *Successo della Guerra di Persia 1577 sino al ritorno de Sinan Bassa a Constantinopoli fin l'anno 1581 di Maggio narrato da un ch'era schiavo et Camariere di Muostafa bassa et primo Capo generale dell'esercito contro il Sophy*. Bana bu çalışmanın bir nüshasını temin ettiği için Ferhat Hekimzade'ye teşekkür ederim.

hakkındaki yorumları ise birincil kaynaklardaki yorumlar kadar isabetlidir.¹⁸ Minadoi, yaklaşık yedi yılını İstanbul ve Halep'te mukim Venedik cemaatinde doktor olarak geçirdikten sonra Mantova Dukası'nın hususi doktoru ve ardından da Padova Üniversitesi'nde tıp profesörü oldu.¹⁹ Minadoi'nin verdiği bilgiler hatasız değildir; ama yine de ciddiye alınmalıdır. Onun anlatımı hiç şüphe yok ki bir Hristiyan'ın nokta-i nazarı ile kaleme alınmıştır ve Rönesans döneminde yaşayan emsallerinin büyük çoğunluğu gibi Minadoi de Osmanlı-Safevî savaşını Hristiyan Avrupa'nın çıkarları açısından potansiyel olarak faydalı bulmuştu.²⁰ Yaşadığı dönemin; İranlıları, kültürel açıdan kaba saba görülen Türklerden çok daha olgun ve zarif kabul eden yaklaşımına katılmamasına rağmen, iyi bir Venedikli olarak Osmanlılardan ve “*ber bir sefer mevsiminin Osmanlı saldırılarının Batı'da tekrürüne yol açma*” ihtimalinden ödü kopan Minadoi, bu savaşta Safevîlerin tarafını tutmuştu. Bu sebepten ötürü “*Türklerin maruz kalacakları her türlü felaketi doğal olarak meşru*” kabul ediyordu.²¹

Bununla birlikte Minadoi'nin bu anti-Türk önyargısı “*hakikati*” aramasına engel olmamıştır. Minadoi eserinin mukaddimesinde, muhtelif kaynaklardan malumat “*toplamak*” ve bunları mukayese ederek değerlendirmek hususunda mümkün olan her şeyi yaptığını ısrarla belirtiyor. Bu malumatların en dikkate şayan olanları ise “*bu muharebelerde umumiyetle yer almış olup büyük yetkiler üstlenmiş kişilerle*” yani görgü şahitleri ile yaptığı görüşmelerden elde ettikleridir. Minadoi haber kaynakları arasında, Halep'te 1578-1582 yılları arasında Venedik konsolosu olarak hizmet eden Teodoro Balbi (1542-1619) ile yine Halep'te Venedik'i temsil etmek için bulunan Giovanni Michiel'i (Michele) (1516-1596) özellikle sayar. Minadoi'nin, “*Venedik devletinin çok soylu, mütevazı ve cesur vatandaşları*” olarak tanımladığı bu iki şahıs kendisini, “*hiçbir masraftan kaçınmaksızın Halep'te muhteşem bir şekilde himaye etmişlerdir*”.²² Minadoi İran'a hiç ayak basmamakla birlikte İran'dan gelmiş olup

¹⁸ Eserin 1588'de yapılan ikinci baskısı yalnızca bir güncelleme değildi. Bu baskı aslında, Minadoi'nin İtalya'ya döndüğünde muhtemelen dikkate aldığı muhtelif rivayetleri de yansıtan alelacele yazılmış orijinal nüshanın epeyce revize edilmiş bir versiyonuydu. Bkz. Nancy G. Siraisi, *History, Medicine, and the Tradition of Renaissance Learning*, Ann Arbor, MI (2007), s. 254.

¹⁹ Giovanni Tommaso Minadoi, *Istoria della Guerra fra Turchi et Persiani*, Venice (1587); Gözden geçirilmiş baskısı (1588); Abraham Hartwell, terc., *The History of the warres betweene the Turkes and the Persians*, London (1596) (yeni baskı, Tehran, 1976). Minadoi hakkında bkz., Lucia Samaden, “Giovanni Tommaso Minadoi (1548-1615): Da medico della 'nazione' veneziana in Siria a professore universitario a Padova”, *Quaderni per la Storia dell' Università di Padova*, 31 (1998), ss. 91-164; Siraisi, *History, Medicine*, ss. 246-261; Hafız Abid Masood, *From Cyrus to Abbas: Staging Persia in Early Modern England*, (Dr. Phil. Early Modern Literature and Culture, University of Sussex, 2011), ss. 84-117.

²⁰ Bkz. Vernon J. Parry, “Renaissance Historical Literature in Relations to the Near and Middle East (With Special reference to Paolo Giovio)”, Bernard Lewis, P. M. Holt (eds.), *Historians of the Middle East*, London (1962), s. 279.

²¹ Walsh, “Giovanni Tommaso Minadoi's History”, c. 2, s. 452.

²² Minaodi, *History of the Warres*, introd. Balbi İran hakkındaki raporunu 1582'de Venedik Senatosu'na şifahen sundu, bkz. G. Berchet (ed.), *La repubblica di Venezia e la Persia*, Turin (1865); yeni baskı Tehran (1976), ss. 276-289.

olaylara bizzat tanıklık eden kaynaklarla görüşme fırsatı bulmuştu ve bunlardan en değerlisi de Maksud Han olmalıdır. Safevî sarayının Osmanlılara iltica eden yüksek rütbeli sabık bir görevlisi olan bu şahıs daha sonra Babıali tarafından Halep valisi olarak atanmıştır.²³

Saikler ve Sebepler

Osmanlı-Safevî savaşının 986/1578'de patlak vermesini daha geniş bir jeopolitik bağlama yerleştirmek ise önemlidir. Osmanlılar Akdeniz'in kontrolü için İspanya ile 16. yüzyılın ortalarından beri bir çekişme halindeydiler.²⁴ Aslında tek başına o kadar da belirleyici olmamasına rağmen, 1571 tarihli ünlü İnebahtı Savaşı tarih yazımında hala Osmanlı askeri üstünlüğünün güç kaybetmesinin dönüm noktası olarak kabul görmeye devam ediyor. Fernand Braudel'in Akdeniz tarihinde bir kırılma anı olarak değerlendirdiği 1578 yılına ilişkin ünlü faraziyesini takip eden S. A. Skiliter, iki ülke arasındaki düşmanlıklar sona ermediği hâlde bu tarihten itibaren Akdeniz'de barışın yine de hüküm sürmeye başlamasının sebebinin, kendi dinlerine mensup sapkınları yok etmeye matuf seferlerle meşgul olmak için birbirleriyle savaşmaktan çark eden İspanya ve Türkiye açısından barışın artık elzem bir ihtiyaç haline alması olduğunu ileri sürüyor.²⁵

Safevîler ise Çaldıran'da 1514'te korkunç bir mağlubiyete düşer olduklarından beri Osmanlılar ile bir savaşa daha girişmek konusunda pek hevesli değillerdi ve Çaldıran'da maruz kaldıkları aşağılanmanın intikamını almaya çalışmak konusundaki gönülsüzlükleri de esasen Çaldıran'ın yarattığı bu realizmden kaynaklanıyordu. Muasır Safevî kronikleri Osmanlıların askerî üstünlüğünün kıskançlıkla teyit edildiği ifadeleri yansıtmakta olup bu ifadeler Babıali'nin tekebbürü hakkındaki istihzaları onun savaş gücüne yönelik gizli bir hayranlıkla harmanlamaktadır.²⁶ Osmanlılar savunmasız bir haldeyken ve Safevîlerin de onlara savaş alanında galebe çalabilecekleri zamanlarda bile Şah I. Tahmasb (saltanatı: 930-984/1524-1576)*, İstanbul'a düzenli şekilde elçiler göndererek batıdaki komşusu ile iyi ilişkilerini sürdürmeyi tercih etti.²⁷ Sultan Süleyman'ın (saltanatı: 1520-1566) İran'a karşı sürdürdüğü Safevîlerin “*yayılmasını önleme politikası*”nın başarılı bir

²³ Walsh, “Giovanni Tommaso Minadoi's History”, c. 2, s. 453.

²⁴ Bkz. Andrew C. Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*, Cicago and London (1978); yeniden basım (2010).

²⁵ S. A. Skiliter, “The Hispano-Ottoman Armistice of 1581”, C. E. Bosworth (ed.), *Iran and Islam, in Memory of the Late Vladimir Minorsky*, Edinburgh (1971), s. 502.

²⁶ Tilmann Trausch, *Anpassung und Abbildung. Das Türkenbild in safavidischen Chroniken des 16. Jahrhunderts*, Berlin (2011), s. 71 vd., 90 vd.

* Yazar burada Şah I. Tahmasb'ın saltanatının başlangıç tarihi olarak 1524 yerine sehven doğum tarihi olan 1514'ü vermiştir (çev. notu).

²⁷ Faruq Sumer, *Naqsh-e torqan-e Anatoli dar tashkil va tovsijeh-ye dowlat Safavi*, trans. Ehsan Eshraqi, Tehran, (1371/1992), ss. 81, 83; Michele Membré, *Mission to the Lord Sophy of Persia*, London (1993), A. H. Morton tarafından kaleme alınan giriş kısmı, s. XXIII.

neticesi olan Amasya Antlaşması ise bu bakımdan bir dönüm noktasıydı.²⁸ İranlılar bu antlaşma ile Irak, Bahreyn, Luristan, Azerbaycan'ın büyük kısmı, Ermenistan ve merkezî Gürcistan'ı da içeren kıymetli topraklarını kaybettiler, fakat bu sayede Osmanlılar da Safevî İrani'nin hukuki varlığını ilk kez resmen tanıdılar. Elimizdeki bütün işaretler Şah I. Tahmasb'ın kendi saltanatı süresince, Amasya Antlaşma'sını muhafaza edip şartlarına riayet etme konusunda hassas olduğunu gösteriyor. Mesela, Sultan Süleyman'ın 966/1559'da Safevî ülkesine iltica eden asi oğlu Şehzade Bayezid; Şah I. Tahmasb'ı Osmanlılara karşı bir sefere girişmesi için tahrik etmeye çalışmıştı, fakat İskender Münşi'nin iddiasına göre Şah, çok sayıda katliam ve tahribattan sonra vücut bulmuş olan barış antlaşmasını bozmaya istekli değildi.²⁹ Neticede Şah I. Tahmasb, kesin bir ölümle yüz yüze geleceğini bildiği halde Şehzade Bayezid'i babasının ellerine teslim etmeyi kabul etti.

Her ne kadar İskender Münşi'nin bu yorumunun makul şekilde Safevî yanlısı bir önyargı içerdiğinden şüphelenebilirse de bu gelişmeyi takip eden diplomatik çabalar İranlıların gerçekten de barışı devam ettirmeye istekli olduklarını teyit ediyor. Bu çabalardan biri Şah I. Tahmasb'ın hem Osmanlı tahtına cülusu sebebiyle Sultan II. Selim'i (saltanatı: 974-982/1566-1564) tebrik etmek hem de İranlı Şii hacıların Hicaz'a serbestçe seyahat edebilmelerini temin etmek için 975-976/1568'de Edirne'ye gönderdiği gösterişli sefaret heyetidir. Revan valisi Şahkulu Sultan Ustaclu'nun başkanlık ettiği bu sefaret heyeti 320 görevliye haviydi ve yaklaşık 400 tüccar da heyete eşlik etmişti. Elçilik heyetinin taşıdığı değerli hediyeler arasında Şah I. Tahmasb'ın ünlü *Şahname*'si de vardı.³⁰ Portekiz elçisi Abreu de Lima, İran'ın Osmanlılarla silahlı çatışmaları yeniden başlatmaya gönüllü olup olmadığını tartmak için 982/1575'de Kazvin'e geldiğinde Şah I. Tahmasb'ın bu elçilik heyetine kaba davranmasının görünürdeki sebebinin Cizvit misyonerlerinin daha birkaç yıl evvel Hürmüz'de sergiledikleri çirkin hareketler olduğu doğrudur;

²⁸ Adel Allouche, *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict, 906-963/1500-1555*, Berlin (1983), ss. 144-145. 1570'lerde İran'ı ziyaret eden Venedik elçisi d'Alessandri de Şah I. Tahmasb'ın (Osmanlılara karşı) savaşa girme eğiliminde olmadığı konusunda ısrar etmiştir, bkz. Vincenzo d'Alessandri, "Narrative of the Most Noble Vincentio d'Alessandri", Charles Grey (ed.), *A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, London (1873), s. 216.

²⁹ Eskandar Beg Monshi, *History of Shah Abbas the Great (Tarikh-e Alamara-ye Abbasi)*, trc. Roger M. Savory, 2 cilt. (eserin sayfaları tek cilt gibi numaralandırılmıştır), Boulder, CO, 1978), s. 169. Şehzade Bayezid'in Safevilere iltica etmesinin hikâyesi Colin Mitchell tarafından kaleme alınmıştır, "Am I My Brother's Keeper? Negotiating Corporate Sovereignty and Divine Absolutism in Sixteenth-Century Turko-Iranian Politics", a.g.y. (ed.), *New Perspectives on Safavid Iran*, ss. 33-58.

³⁰ Abolala Soudavar, *Art of the Persian Courts: Selections from the Art and History Trust Collection*, New York (1992), s. 164. Elçilik heyetinin bir tasviri ve getirdiği hediyeler için bkz. Sinem Arcak, *Gifts in Motion: Ottoman-Safavid Cultural Exchange, 1501-1618* (PhD dissertation, University of Minnesota, 2012), ss. 33-76; keza, Ünver Rüstem, "The Afterlife of Royal Gifts: The Ottoman Inserts of the Shâhnâma-i shahi", *Muqarnas* 29 (2012), ss. 245-277. Ayrıca bkz. "Dell'ambasciaria che mandò il Sofi al Gran Turco per concluder la pace, e d'una letter che narra la pompa di quella e il ricevimento che le fu fatto dalla corte turchesca", Marc' Antonio Pigafetta, *Itinerario da Vienna a Costantinopoli*, Daria Perocco (ed.), Padua (2008), ss. 229-238.

oysa şahın bu sert tavrı, aynı zamanda Safevîlerin yirmi yıldır sürmekte olan barışın ardından Osmanlı Devleti'ne karşı silahlı mücadeleyi yeniden başlatmaya duydukları çok daha derinlerde yatan ilgisizliklerini de yansıtıyordu.³¹ Ölümünden kısa bir süre önce ise Şah I. Tahmasb, Şahkulu Sultan'ın oğlu ve Kafkasya'daki Çukur Sa'd bölgesinin valisi Muhammed Han Tokmak Ustaclu'nun başkanlığındaki diğer bir sefaret heyetini II. Selim'in halefi olan Sultan III. Murad'ın cülusunu tebrik etmek amacıyla 983/1576'da İstanbul'a gönderdi. Heyet, enfes halılara ve nadide yazmalara havi çok sayıda değerli hediyeyi taşıyan 250 adam ve 500 deve ile birlikte Safer 984/Mayıs 1576'da Üsküdar'a ulaştı. Heyet, debdebeli bir karşılama töreninden sonra çok gösterişli koşum takımlarına sahip iki at ve 5.000 duka altın hediye edilerek ülkesine uğurlandı ve hiçbir şey devam eden samimi ilişkileri bozacakmış gibi de görünmüyordu.³²

Osmanlılar da Amasya barışından sonra Doğu cenahında ikinci bir savaşa girişmeye istekli değillerdi. 952-982/1545-1574 yılları arasında görev yapan Şeyhülislam Mehmed Ebussuud Efendi'nin verdiği muhtelif fetvalar, Kızılbaşları kâfir olarak lanetlemiş ve onları öldürmenin yalnızca caiz olmakla kalmadığını aynı zamanda övgüye değer olduğunu da ilan etmişti.³³ Oysa Osmanlı topraklarında yaşayan kızılbaşlar kadar İran'daki kızılbaşları da hedefe koyan böyle bir propaganda bile Osmanlıların silaha yeniden sarılma isteklerini kesin şekilde yansıtmıyordu.³⁴ Avrupalı müşahitlerin iddia ettiği üzere, Türklerin bu konudaki isteksizliklerinin sebebi kısmen insiyakiydi. Osmanlılar askerî açıdan Safevîlere fark atmış olabiliyorlardı, fakat esasen lojistik ve çevresel şartlardan kaynaklandığı görülen sebeplerden ötürü doğuya yapılacak seferlerden çekiniyorlardı.³⁵ Avusturya elçiliğinin papazı olarak 1570'lerin sonlarında İstanbul'da görev yapan Alman

³¹ Rudi Matthee, "Distant Allies: Diplomatic Contacts between Portugal and Iran in the Reign of Shah Tahmasb, 1524-1576", Rudi Matthee, Jorge Flores (eds.), *Portugal, the Persian Gulf and Safavid Persia*, Leuven (2011), s. 244.

³² Bkz. Hasan Bik Rumlu, *Ahsan al-tavariikh*, Abbashoseyn Nava'i (ed.), Tehran, (1357/1978), s. 629; Monshi, *History of Shah Abbas*, c. 1, s. 201; Stephan Gerlach, *Tage-Buch*, Frankfurt, am Main 1674), ss. 190-191; Von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, c. 4, ss. 54-55; Bekir Kütükoğlu, "Şah Tahmasb'in III. Murad'a cülus tebriki", *Tarih Dergisi* 6: 5 (1960), ss. 1-24.

³³ Ernest Tucker, "From Rhetoric of War to Realities of Peace: The Evolution of Ottoman-Iranian Diplomacy through the Safavid Era", Willem Floor, Edmund Herzig (eds.), *Iran and the World in the Safavid Age*, London (2012), s. 83; Elke Eberhard, *Osmanische Polemik gegen die Safaviden im 16. Jahrhundert nach arabische Handschriften*, Freiburg im Breisgau (1970), ss. 50-51, 132-33, 164-67; Markus Dressler, "Inventing Orthodoxy: Competing Claims for Authority and Legitimacy in the Ottoman-Safavid Conflict", Hakan T. Karateke, Maurus Reinkowski (eds.), *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, Leiden. (2005). ss. 151-173.

³⁴ "İran Kızılbaşı" ile "Osmanlı Kızılbaşı" arasındaki farklar için bkz., Rıza Yıldırım, "Turkomans between Two World Empires: The Origins of the Qizilbash Identity in Anatolia (1447-1514)", PhD dissertation, Bilkent University, Ankara (2008); Walter Posch, *Osmanisch-Safavidische Beziehungen (1545-1550): Der Fall Alkâs Mîrzá*, 2 cilt. (iki cilt olan eserin sayfaları tek ciltmiş gibi numaralandırılmıştır), Vienna (2013), ss. 159-269.

³⁵ Hans Dernschwam, *Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553-1555)*, Franz Babinger (ed.) (1923); yeni baskı (1986), s. 31.

Stephan Gerlach'ın (1546-1612) günlüğüne göre Türkler, mebzul miktarda yiyecek ve su bulabildikleri Balkanlar'da Avrupa'ya karşı savaşmayı tercih ediyorlardı, oysa Safevîlere karşı yaptıkları seferler esnasında 3-4 gün boyunca su bulamadıkları bile oluyordu.³⁶ Osmanlıların uzmanlık alanı olan kuşatma savaşı, sadece birkaç kalenin bulunduğu ve ani süvari atakları ve sahte ricatlara dayanan geleneksel bozkır tarzı savaşın icra edildiği Safevî topraklarında pek işe yaramıyordu.³⁷ Buna ek olarak Safevîlerin, Osmanlılara nispetle yetersiz kaldıkları ateş gücünü kısmen telafi etmek için tatbik ettikleri arazi yakma taktiği ise Tebriz ile Van arasındaki bölgeyi hem Şah I. İsmail* döneminde hem yine Sultan Süleyman ile Şah I. Tahmasb arasında cereyan eden savaşlar esnasında birkaç kez tahrip etmişti.

Sultan Süleyman'ın, Babıali'ye Doğu Anadolu'daki Van Kalesi'nden başka bir şey kazandırmayan 954-955/1547-1548 tarihli seferinin iki devlet arasındaki çekişmeye kesin bir çözüm getirmeyen neticesi hiç şüphe yok ki, Osmanlıların hissettikleri savaş yorgunluğunda ve Amasya Antlaşması'nı imzalama kararı almalarında pay sahibiydi. Bu konu ile ilgili bir kaç örnek, İstanbul'un antlaşmayı ihlal etme konusunda en azından Sultan Süleyman'ın öldüğü 973/1566 tarihine kadar gönülsüz olduğunu gösteriyor.³⁸ Mesela, Safevîlerle müttefik olan bazı Kürt aşiretleri, Babıali'ye bağlı Mukri Kürtlerinin meskûn olduğu bölgede bulunan çok sayıdaki köye 967/1560 yılında baskın düzenlediklerinde Sultan bir karşı saldırı düzenlemek yerine antlaşmanın ihlal edilmediğinden emin olmak için Van valisine sınırda güvenliği sağlaması emrini verdi.³⁹ Beş yıl sonra, bizzat Şah I. Tahmasb tarafından fethedilmiş olan Kafkasya'nın Şirvan bölgesinin hâkimi Kasım Emin; Sultan Süleyman'dan, paylaştıkları müşterek Sünnî inancı da hatırlatarak Safevîlere karşı yardım talebinde bulundu. Fakat Sultan Amasya Antlaşması'na istinaden bu çağrıya olumsuz cevap verdi. Merkezî Gürcistan'da (diğer ismiyle Levant'ta) kâin Kakhet'in yöneticisinden gelen ve Osmanlı yardımını talep eden benzer bir çağrıyı da İstanbul duymazdan geldi.⁴⁰ İki yıl sonra ise, yeni cülus eden Sultan II. Selim, Amasya Antlaşması'nı teyit etmek için İran'a bir heyet gönderdi.

Osmanlı-Safevî ilişkileri, II. Selim'in saltanatının sonlarına doğru ise gerçekten de kötüye gitmiş gibi görünüyor ve dinî hassasiyetler de bu gelişmede su götürmez bir şekilde rol oynamıştır. II. Selim, babasının (çoğunluğu Şii olan)

³⁶ Stephan Gerlach, *Stephan Gerlachs des aeltern Tage-Buch: der von zween glorwürdigsten Römischen Käysern, Maximiliano und Rudolpho, beyderselts den Andern dieses Nahmens höchstseeligster Gedächtnüss*, Frankfurt, am Main (1674), s. 219. Gerlach, elçilik papazı olarak Schweigger'ın selefiydi.

³⁷ Virginia Aksan, "War and Peace", Suraiya N. Faroqi (ed.), *The Cambridge History of Turkey, vol. 3, The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, Cambridge (2006), s. 100.

* Yazar burada schven "Şah II. İsmail" ifadesini kullanmıştır (çev. notu).

³⁸ Osmanlıların Amasya Antlaşması hakkındaki düşünceleri için bkz. Kaya Şahin, *Empire and power in the Reign of Süleyman: Narrating the Sixteenth-Century Ottoman World*, Cambridge (2013), ss. 127-136. 1546-1548 seferi için bkz. Posch, *Osmanisch-Safavidische Beziehungen*, s. 35 vd.

³⁹ Akihiko Yamaguchi, "Shâh Tahmâsp's Kurdish Policy", *Studia Iranica*, 41/1 (2012), s. 114.

⁴⁰ Rana von Mende, *Mustafa Ali's Fursat-name, Edition und Bearbeitung einer Quelle zur Geschichte des persischen Feldzugs unter Sinan Paia 1580-1581*, Berlin, (1989), ss. 40-41.

tarikatların ülkedeki faaliyetlerine duyduğu sempatiyi paylaşmıyordu, ayrıca onun saltanat dönemi Osmanlı dindarlığının Sünnî karakterine yapılan ve giderek artan bir vurguya da tanık olmuştu.⁴¹ Keza değişim Osmanlıların, “*aynı anda birden fazla cephede savaşma konusundaki stratejik gönülsüzlük*” gibi dış politikaya ilişkin fikirlerinde de yaşıyordu. Babıali 1563'te Portekizlilerle “*resmî olmayan bir ateşkes*” yaparak Basra Körfezi'nde pek muhkem olmasa da 1622 yılına kadar sürecek olan bir istikrar temin etmişti.⁴² Daha da önemlisi, Osmanlıların İnebahtı'da Hıristiyanlara mağlup olmasının ardından Avrupa cephesi şimdilik sessizdi. Osmanlılar 1573'te hem Venedikliler⁴³ ile barış yapmış hem de Lehistan ile bir antlaşma imzalamışlardı. Yine de tüm bu değişikliklere rağmen, Amasya Antlaşması Şah I. Tahmasb'ın 1576'daki ölümüne kadar Osmanlı-Safevî ilişkilerini belirlemeyi sürdürdü; ayrıca Tahmasb, Kızılbaşları dizginlediği ve Şehzade Bayezid'i babasına teslim etmeye razı olduğu için Osmanlı elitleri arasında büyük bir ihtirama da sahipti. Osmanlı edibi Gelibolulu Mustafa Âli bile, Tahmasb'ın ölümü münasebetiyle onun siyasi yeteneklerini ve sanat hamiliğini öven manzum bir methiye kaleme almıştı.⁴⁴

Hemen hemen muasır olan Farsça kaynaklar da savaşın; Şah I. Tahmasb'ın kısa ömürlü ve muvakkat halefi olup herkesin de bildiği üzere zalim biri olan oğlu Şah II. İsmail'in öldüğü 985/1577 yılında patlak vermesinin sebeplerini değerlendirme konusunda farklılık arz ederler.

Kadı Ahmed Kumî oldukça özlü bir şekilde, kafası Azerbaycan, Şirvan ve Gürcistan'ı fethetme arzusuyla dolu olan III. Murad'ın Amasya Antlaşması'nı bu yüzden çığnemeğe karar verdiğini belirtiyor.⁴⁵ Afûştâi Natanzî ise önce, başındaki hükümdarın hem eğlenceye teslim olmuş hem de kendisini “*şebveté*” kaptırmış olduğu bir ülkenin sebep olacağı meş'um neticeler hakkındaki kehaneti bildiren ahlakî bir şiirden iktibas yapar, ardından da bu şiirin doğruluğunu gösteren en iyi örneğin de, “*İran ile kıyas edildiğinde düşmanlığı acımasız, intikam [alma arzusu] ise had safhada olan*” Türk sultanının, Safevî İmparatorluğu'ndaki müessif zayıflık hâline Şirvan'a bir ordu sevk ederek verdiği tepki olduğunu ileri sürer.⁴⁶

Müfsit Kızılbaşlar konusunda her zaman temkinli olan İskender Münşî ise, eserindeki “*Azerbaycan ve Şirvan'daki olaylar*” ile ilgili bölüme, İran'a tekrar istikrar

⁴¹ Hanna Sohrweide, “Der Sieg de Safaviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert”, *Der Islam*, 41 (1965), ss. 199-200.

⁴² Willem Floor, *The Persian Gulf: A Political and Economic History of Five Port Cities' 1500-1730*, Washington, D.C (2006), ss. 179-180.

⁴³ Julieta Teixeira Marques de Oliveira, *Veneza e Portugal no século XVI: Subsídios para a sua historia*, Lisbon (2000), ss. 85-86, 355.

⁴⁴ Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual*, s. 78.

⁴⁵ Qazi Ahmad b. Sharaf al-din al-Hoseyni al-Hoseyni al-Qommi, *Khulâsat al-tavârikh* (iki cilt olan eserin sayfaları tek ciltmiş gibi numaralandırılmıştır), Ehsân Esrâqî (ed.), Tehran, yeni edisyon (1387/2008), s. 676.

⁴⁶ Mahmud b. Hedayat Allah Afushta-ye Natanzi, *Naqavat al-usar fi zekr al-akhyar*, Ehsân Esrâqî (ed.), Tehran (1350/1971), ikinci edisyon (1373/1994), s. 75.

kazandırdığı için Şah I. Abbâs'ı methederek başlıyor. Münşi'ye göre, Şah II. İsmail'in tahta çıkması ile birlikte Van Kalesi ile Azerbaycan sınırı arasında meskun olan Kürtler, İran'a olan sadakatlerini ilan etmişlerdi; fakat sonrasında Safevîlerin içine düştüğü zayıflığı ve perişanlığı görünce Van'a gidip, Hoy ve Salmas'a hücum ederek bu karmaşanın hâsil ettiği fırsattan yararlanması için bölgenin valisi olan Hüsrev Paşa'yı kışkırtıp ortalığı karıştırdılar.⁴⁷

İran delegasyonunun bir üyesi olup Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra İspanya'da kalmayı tercih eden Oruç Bey veya daha çok bilinen adıyla söyleyecek olursak İranlı Don Juan da Kadı Ahmed'i tekrar ediyor.* Oruç Bey ya da muhtemelen onun İspanyol tercümanı, Minadoi'nin 1588'in başlarında İspanyolcaya tercüme edilip aynı yıl ikinci baskısı yapılan ve gözden geçirilmiş nüshası da İtalya'da yayımlanan eserinden kapsamlı şekilde istifade ettiği için o da olayların Minadoi'deki anlatımını takip ediyor.⁴⁸ Oruç Bey önce, Safevî sarayında Şah I. Tahmasb'ın ölümünü müteakip ortaya çıkan kargaşayı tasvir eder ve ardından da 982/1574'te tahta çıkan Sultan III. Murad hakkında da şöyle yazar: “*Mezopotamya'yı ele geçirdikten sonra buna ek olarak bütün Batı Asya'yı da fetretmek için artık daha tutkuluydu. Ve onun dikekti daha çok özellikle İran ve Gürcistan krallıklarını istila etmeye yönelikti... Bu iki krallığa ayrıca, o sırada Moskova Dukalığı'na itaat eden bütün mücavir Asya eyaletlerini de dâhil etmek istiyordu.*”⁴⁹

Avrupalı müşahitler, savaşın diğer sebeplerine ilişkin başka kanıtlar ortaya koysalar da Türkçe ve Farsça kaynaklardaki beyanları yine de önemli ölçüde teyit ediyorlar. İstanbul'daki Alman topluluğunun papazı olarak 1581'de Schweigger'a halef olan Alman Franciscus de Billerberg (Franz Billerbeck) Osmanlıların, Gürcülerin İran yanlısı duygularına sinir olduklarını ve Safevîlerin de artık, Şah I. Tahmasb döneminde yaptıkları gibi İstanbul'a, beraberinde münasip hediyeler de bulunan uygun elçiler göndermemelerine gücendiklerini özellikle belirtiyor.⁵⁰ Halep'teki Venedik konsolosluğunda 1587'ye kadar görev yapan Giovanni Michiel, Osmanlı padişahının İran'a yalnızca “*alışlagelmiş ve malum*” inanç meselesi yüzünden

⁴⁷ Monsih, *History of Shah Abbas*, c.1, ss. 347-348.

* Oruç Bey b. Sultan Ali Bey-i Bayat, Şah I. Abbas'ın Sir Anthony Sherley ile birlikte 1599'da İtalya'ya gönderdiği sefaret heyetinde bulunuyordu. İtalya'da Hıristiyanlığa ihtida etmiş, ardından 1602 yılında İspanya'ya geçmiş, seyahatnamesi de 1604'de İspanya'da ve Castille dilinde yayınlanmıştır, Kaan Dilek, “Seyahatname”, *DİA*, c. 37 (2009), s. 12 (çev. notu)

⁴⁸ Don Juan of Persia, *Don Juan of Persia A Shi'ah Catholic, 1560-1604*, trans. and ed. G. Le Strange, London (1926, yeniden basım 2005), mukaddime, s. 19.

⁴⁹ *a.g.e.*, ss. 133-134.

⁵⁰ Franciscus de Billerberg, *Most Rare and Straunge Discourses, of Amurathe the Turkish Emperour that now is with the Warres betweene Him and the Persians: The Turkish Triumph, Lately Had at Constantinople*, (A translation of Francisus de Billerbeg, Epistola Constantinopoli recens.), London (?): [J. Charlewood, Ann Arbor, Michigan: University of Michigan, Digital Library Production Service 1584]], (eserin baskısında sayfa numaraları bulunmamaktadır), ss. 5, 8).

değil aynı zamanda “Osmanlı Devleti’nin topraklarını düpedüz genişletme arzusu” yüzünden saldırdığını açıkça ifade ediyor.⁵¹

1585’ten 1587’ye kadar İstanbul’da ikamet etmiş ve daha sonraları Osmanlı İmparatorluğu hakkında birkaç kitap yayınlamış olan Avusturyalı bilgili ve hümanist âlim Johannes Leunclavius (Hans Löwenklau, 1533?-1593)⁵² ise savaşın sebeplerinden biri olan Hüsrev Paşa’nın hikâyesini nakleder; fakat aynı zamanda Sultan III. Murad’ın gördüğü iki rüyadan da bahseder. Bu rüyaların birinde Sultan, iki devasa dalından biri dünyayı güneşin doğduğu yere kadar kaplayan diğeri ise güneşin battığı yere kadar uzanan koskocaman bir ağacın altında ve dünyanın tam ortasında dikilmektedir. Sultan aynı rüyada ayrıca, sopa ile öldürdüğü bir yılan da görmüştür. Diğer rüyada ise, dört Sünnî fıkıh mezhebinden birinin banisi olan Ebu Hanife; Sultan Murad’a, Şii İmam Haydar (diğer ismi ile İmam Ali) ile mücadele ettiğini ve onu boğarak öldürdüğünü anlatmıştı. Ebu Hanife ardından, sapkın Safevîlere karşı yapılacak savaşta kendisine yardım edeceğine dair Sultan’a söz verdi. Şeyh* ilk rüyayı, iki devasa dalın padişahın mülkünün iki ucunu temsil ettiğini, dünyanın ortasının ise onun iktidarının merkezi anlamına geldiğini söyleyerek tabir etti. Yılan ise İran Şahrını temsil ediyordu, onun mağlubiyeti de Safevî Devleti’nin Osmanlı topraklarına katılmasına yol açacaktı. Ebu Hanife ile Haydar arasındaki mücadele ise, Safevîlerin mensup olduğu mezhebin ortadan tamamen kalkacağına ve padişahın da böylece bütün İslam dünyasının halifesi olacağına işaret etmekteydi.⁵³

Minadoi ise, ziyadesiyle kendine özgü ve teferruatlı olan anlatımına İran’da Şah I. Tahmasb’ın ölümünü müteakip patlak veren karmaşa ile başlıyor; ardından da II. Şah İsmail’in zincirlerinden kurtulmuş kısa ömürlü terör saltanatına ve bu saltanatın arkasında bıraktığı kargaşa ve isyan haline dikkat çekiyor. Şah I. Tahmasb’ın kızı olan Perihan Hanım’ın, iki erkek kardeşinin yani İsmail’in 984/1576’da ve Muhammed Hüdâbende’nin de İsmail’den iki yıl sonra olmak üzere peşi sıra tahta çıkmalarındaki rolüne ve kendisinin de bu gelişmelerden kısa bir süre sonra nasıl öldürüldüğüne temas eden Minadoi diğer yandan, büyük kısmı Sünnî olan Şirvan halkının Safevîler ile ilgili memnuniyetsizliğinden de söz ediyor.

Minadoi, “İran’ın içinde bulunduğu tüm bu kargaşalıklar hakkında” Van paşası Hüsrev’in “[Sultan Murad’ı] ekseriyetle noksansız bilgilendirdiğini ve Sultan’a; Şah II. İsmail’in vefatı, Sultan’ların istişareleri, Perihan Hanım’ın ihanetleri ve ölümü, yeni cülus eden Şah Hüdâbende ile Sultan’lar arasındaki mücadeleler, bastalıklı biri olarak gördüğü yeni Şah’ın karakteri, tebaasının yeni şaha pek saygı duymadığı; şahın, üç oğluyla ilgili duygularının

⁵¹ Biblioteca da Ajuda, Lisbon, 46-10-X, Relazione delle successi della Guerra fra il Turco e Persiano all anno 1577 al 1587, dosya: 299v-300.

⁵² Johannes Leunclavius, *Annales sultanorum Othmanidarum a Turcis sua lingua scripti...*, Frankfurt, am Main (1588); *Neuwe Chronica türkischer Nation*, Frankfurt, am Main (1590); *Historiae Musulmanae Turcorum...*, Frankfurt, am Main (1591).

* Halvetî-Şâbânî Şeyh Şücâ (çev. notu).

⁵³ Leunclavius, *Neuwe Chronica türkischer Nation*, ss. 92-93.

karışık olduğu... Babalı açısından Gürcistan valileri ve yeni şaha iyi gözle bakmayan Şirvan halkı üzerinde hakimiyet kurma fırsatının doğmuş olduğu...” gibi konularda malumat aktardığını ısrarla belirtiyor. Velhasıl kelim, Hüsrev Paşa “Osmanlıların zibnini, devletin kuvvetlerini basireti kat ve kargaşa içindeki bir düşmana karşı yönelmesi için kışkırtmak” amacıyla her şeyi yaptı. Hüsrev Paşa’ya göre, “Şahu mağlup etmek için bugüne kadar bu kadar büyük bir fırsat doğmamıştı; Osmanlı sultanları İran’a yönelik olarak bugüne dek sürdürdükleri şan ve saadet dolu seferlerinde bu kadar kesin ve de bu kadar büyük zaferler kazanabilecekleri bir durum yakalayamadıkları için Sultan böylesine uygun bir fırsatı ne olursa olsun kaçırmamalıydı”.⁵⁴

Minadoi; Sultan III. Murad’ın netice itibarıyla, “askeri kuvvetinin, Muhammed’in inancından ayrılmış ve uzaklaşmış ve aynı zamanda bütün Doğu’daki yegâne gerçek ve menfur rakibi olan bir antik çağ kralına boyun eğdirebileceğini kanıtlaması için” kışkırtıldığını söyleyerek devam ediyor sözlerine. Hepsinden önemlisi de, “savaş işlerinde pek yetenekli olmadığı gibi çocuklarına yönelik sevgisi ve kibri ile de aptallaşmış ve özdeşleşmiş olan ve ayrıca tebaasının muhalefeti yüzünden güç kaybeden” Muhammed Hüdâbende’nin içinde bulunduğu bu durumun sunduğu fırsat Sultan’ın da hoşuna gitmişti. III. Murad yalnızca İran kentlerinin saldırıya tümüyle açık ve savunmasız olduğu gerçeğini tartmakla kalmamış, aynı zamanda Tunus Limanı’nın 1574’te ele geçirilmesinden beri Akdeniz’de Osmanlılar lehine süren barışı da hesaba katmıştı.⁵⁵

Minadoi’ye göre Sultan Murad, en ünlülerinden biri 1565-1579 arasında görev yapan Bosna asıllı vezir-i azam (Sokullu) Mehmed Paşa olmak üzere ekâbir-irical ile müşavere ettiğinde “İranlılarla savaşmanın, Hıristiyan hükümdarlarla savaşmaya kıyasla çok daha kolay ve daha tehlikesiz bir teşebbüs olduğunun meydana çıkacağı” fikrine katılmıştı. Kıbrıs’taki Magosa Kalesi’nin 1571’de düşmesinden sorumlu ordunun komutanı olan Mustafa Paşa da, İran ile savaşmanın Avrupa ile savaşmaya oranla çok daha kolay olacağı fikrindeydi. Çünkü Avrupa’da “yok edici alevlere ve mühimmat ve ölüm araçları ile tahkim edilmiş mukem kentlere karşı” savaşılırken, İran’da “mızraklara, kılıçlara ve saldırıya açık ya da savunması zayıf şehirlere karşı” muharebe ediliyordu.⁵⁶ Osmanlılar kendilerini bekleyen iki problemi ise aslında önceden tahmin etmişlerdi. Bu problemlerin lojistik olanını, Gürcistan’ın “sarp dağları ile sık ormanları” oluşturuyordu. Diğerisi ise Sinan Paşa’nın da Sultan’a hatırlattığı üzere, bir işgali devam ettirebilmek için elzem olan hisarların ve kalelerin inşasının gereksinim duyacağı paraydı. Minadoi, ordunun bu sefer esnasında nasıl bir yaklaşım benimsemesi gerektiği meselesinin aksine bu sorunların etraflıca tartışılmadığını iddia ediyor. Sonuç olarak, ordunun Bağdat’a oradan da Şiraz’a sevkini öngören

⁵⁴ Minadoi, *History of the Wars*, ss. 17-19.

⁵⁵ *a.g.e.*, ss. 18-19.

⁵⁶ *a.g.e.*, ss. 21-22.

plan, tek cephede ve birleştirilmiş bir ordu ile saldırıya geçilmesi fikrinin lehine terk edildi.⁵⁷

Minadoi'nin anlatımı, diğer anlatıların çoğuyla aynı içeriğe sahip olduğu göz önüne alındığında itimada layık görünüyor; fakat şu mühim şerhi de eklemek kaydıyla: Onun, Osmanlı ekâbir-i ricalinin İran'la savaşmanın uygunluğu hakkında hemfikir oldukları şeklindeki iddiasını diğer kaynaklar desteklememektedir. Hatta Löwenklau, Sokullu Mehmed Paşa'nın İran'a savaş açma fikrine tamamen karşı olduğunu iddia ederken⁵⁸ ünlü Osmanlı tarihçisi İbrahim Peçevi de bu konu ile ilgili Osmanlı sarayındaki görüş ayrılıkları hakkında makabline şamil olmak üzere bazı detaylar naklediyor. Peçevi ayrıca, Hüsrev Paşa'nın Aralık 1577'de Şah II. İsmail'in öldüğünü, kardeşi Muhammed Hüdâbende'nin ona halef olduğunu ve bu gelişmelerin de düşmandan intikam almak için mükemmel bir fırsat yarattığını İstanbul'daki yetkililere nasıl yazdığından söz ederek, Van valisi olan bu paşanın mezkûr meselede oynadığı rolü de teyit ediyor. Padişah bu haberleri aldıktan sonra hemen bir serdar tayin edip sefer için hazırlık yapılmasını emretti; fakat Peçevi, vezir-i azam Sokullu Mehmed Paşa'nın bu projeye mani olmaya çalışırken hayli zaman ve emek harcadığını da kaydediyor.

Üç padişaha hizmet etmiş olan 72 yaşındaki baş müşavir, İran'ı ele geçirmeye çalışmanın müşkülâtını biliyordu. Padişahı, köylülerin karşılamak zorunda kalacakları masraflar hususunda uyarıp İran halkının Osmanlı kontrolüne ve hâkimiyetine kesinlikle boyun eğmeyeceği fikrinde ısrar etti. Efendisi'ne; sefere çıkılmasını önerenlerin böyle bir seferi gerçekleştirmenin zorluğu hakkında hiçbir fikirleri olmadığını ekleyerek, Sultan Süleyman'ın Safevîlerle barışı sağlamak için ne kadar çaba harcadığını ve iki ülke arasındaki doğal sınırı değiştirmeye çalışmanın çığnık olacağını anımsattı.⁵⁹

Sokullu'nun şahsına özgü barışçıl mizacı III. Murad'ın, veziriazamının bu ikaz mahiyetindeki sözlerine sempati duymasına yol açmış olmalı. Tüm zamanların en münzevi Osmanlı hükümdarı olup aynı zamanda genç, tecrübesiz ve tasavvufa meyilli biri olan III. Murad, bu özellikleriyle aslında Osmanlı sultanlarının yiğitlik ve savaşseverlik konusunda sergiledikleri geleneksel kalıbın dışına çıkmıştı. Onun kamusal görünürlüğü saltanatının başlarında başkentteki cuma namazlarında iki kez gözükmesi ile sınırlı kaldı ve askerlerinin başında hiç savaşa gitmedi.⁶⁰ III. Murad;

⁵⁷ *a.g.e.*, ss. 23-24.

⁵⁸ Leunclavius, *Neuwe Chronica türkischer Nation*, s. 93

⁵⁹ Kortepeter, *Ottoman Imperialism*, ss. 45-46.

⁶⁰ Rhoads Murphey, *Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400-1800*, London and New York (2008), s. 151. Zaten orduya, III. Murad'ın selefi olan II.Selim (1566-1574) döneminde de padişah değil vezir-i azam Sokullu Mehmed Paşa komuta ediyordu. Colin Imber, Kanuni sonrasında ortaya çıkan "savaşçı padişahın saraya bağlı padişah" anlayışına geçişi bir "donmuş meşruiyet" meselesi olarak adlandırır: padişah, bir savaşçı olarak bu dönemde de rolünü sürdürmüştü fakat bu rol artık yalnızca sembolikti. Bkz., Colin Imber, "Frozen Legitimacy", Karateke ve Reinkowski (eds.), *Legitimizing the Order, The Ottoman Rhetoric of State Power*, ss. 99-107. III. Murad'ın saraya bağlı münzeviliği ve bu durumun yol açtığı

saltanatının hemen başlarında, muhtemelen rüya tabirinde yetenekli ve “*gösterişli şekilde müteveccid*” bir derviş olan ve Sultan’ın ona, savaşa gitme konusundaki şüphelerini de dile getirmiş olduğu Şeyh Şücâ’nın çekiciliğine kapıldı.⁶¹

Sokullu Mehmed Paşa, II. Selim’in sabitkadem ve etkili müşaviri olarak hizmet verdiği uzun yıllar boyunca çok sayıda düşman edinmişti, ayrıca III. Murad’ın 1574’teki cülusu, kendisine düşman olan yeni bir saray hizbinin doğuşuna da tanık oldu.⁶² Sultan’ın, bildiğinden şaşmayan annesi Nurbanu’nun liderliğindeki muhtelif memurlar bu kudretli vezir-i azama karşı epeydir devam eden hınçlarını kuvveden fiile dökmek için bir fırsat yakaladıklarını gördüler. Bu memurlardan en önemlisi ise II. Selim’in sabık müşaviri olup III. Murad’a dalkavukluk yaparak ve onun tamahına yardım ve yataklık ederek nüfuzunu yeni padişahın idaresinde de sürdüren Şemsi Ahmed Paşa’ydı.⁶³ Keza bu gruba sırasıyla Kıbrıs, Yemen ve Tunus’un görkemli fetihlerine liderlik etmiş olup III. Murad’ın saltanatının ilk yıllarının gereksiz yere savaşız geçtiğini düşünen Lala Paşa olarak da tanınan Mustafa Paşa, Sinan Paşa ve Osman Paşa gibi ordu komutanları da dâhildi.⁶⁴ Komutanlarına daha fazla direnemeyen padişah sonunda pes etti. Erzurum’daki Osmanlı kuvvetlerinin komutanı seksenlik Mustafa Paşa ile Bağdat’taki birliklerin komutanı olan Sinan Paşa, askerî harekâtı gerçekleştirmekle görevlendirildi, Mustafa Paşa da başkomutan olarak tayin edildi.

Şeyhülislam Mehmed Ebussuud Efendi 22 Şevval 985/2 Ocak 1578’de, Sünnî İslam ile Şii İslam arasındaki farklılıkları yineleyen ve Kızılbaşların mallarına el koymanın yanı sıra onların kanını dökmenin de caiz olduğunu ilan eden bir fetva verdi.⁶⁵ Yine de seferin gerçek sebebi gizli tutulmuştu, ayrıca gelişmelerden söz eden resmî ağzılar Gürcülere karşı bir tecziye seferinden söz ettiği için Safevilere resmî bir savaş ilanında da bulunulmamıştı⁶⁶ Padişah 27 Şevval/7 Şubat’ta İspanya

eleştiriler için bkz., Christine Woodhead, “Murad III and the Historians: Representations of Ottoman Imperial Authority in Late 16th-Century Historiography”, *a.g.e.*, ss. 85-89; Hakan T. Karateke, “On the Tranquility and Repose of the Sultan”, Christine Woodhead (ed.), *The Ottoman World*, Abingdon, UK (2010), ss. 116-129 (bu çalışmada, XVI. ve XVII. yüzyılda gerçekleştirilen Osmanlı seferlerinin bir listesi ve padişahların bu seferlerdeki rollerine ilişkin tespitler de bulunmaktadır).

⁶¹ Özgen Felek, “(Re)creating Image and Identity: Dreams and Visions as a Means of Murad III Self Fashioning”, Özgen Felek ve Alexander D. Knysh (eds.), *Dreams and Visions in Islamic Societies*, Albany (2012), ss. 253, 265.

⁶² Bkz. Emine Fetvacı, *Picturing History at the Ottoman Court*, Bloomington, Indiana (2013), ss. 102 vd.

⁶³ Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual*, s. 7

⁶⁴ Skiliter, “The Hispano-Ottoman Armistice”, s. 498.

⁶⁵ Abu Bakr b. Abdallah, *Tarih-e Osman Pasha*, mukaddime, ss. 16 ve 45. Bu fetva açık şekilde İranlılara yönelikti, fakat aynı zamanda Osmanlı idaresindeki Anadolu’da mukim Kızılbaşları da kapsıyordu.

⁶⁶ Mansuri, *Motale’ati dar bareh-ye tarikih*, s. 82.

ile hem topraklarını İberyalıların tecavüzlerine karşı koruyan hem Doğu'ya yapılacak hücumun önündeki son engeli de ortadan kaldıran bir ateşkes imzaladı.⁶⁷

Savaş

Gerçek manadaki askerî sefer, Safevilerin aleyhine olmak üzere sınır hattındaki bir dizi tahrik edici hareket tarafından takaddüm edilmiş gibi görünüyor. Bu tahriklerin İstanbul tarafından başlatılıp başlatılmadığı veya en ünlüsü Hüsrev Paşa olan Kürt kökenli yerel memurlar tarafından teşvik edilip edilmediği ya da olduysa bile bunun hangi ölçülerde gerçekleştiği sarih değildir. Ayrıca Hüsrev Paşa'nın sınırdaki Kürt aşiretlerini silahlandığı ve Salmas'ı zapt eden Hakkari valisi Zeynel Bey'e, Osmanlıların müsaadesi ile bölgenin irsen yöneticisi olarak tayin edileceği sözünü verdiği de söyleniyor. Öyle anlaşılıyor ki Hüsrev Paşa Zilhice 985/Şubat 1578'de İstanbul'a Salmas ve Urumiye kasabalarına saldırıldığını yazdı. Bunun karşılığında aldığı mükâfat ise, bir hilat ile murassa bir hançer oldu.⁶⁸ Minadoi; Sultan Murad'ın Van, Bağdat ve Erzurum paşalarına gayr-i nizami öncü birlikler olarak tanımlanabilecek *akıncı* denilen hafif süvariler gönderdiğini ve onlara, Kızılbaşların şehirlerini ve kalelerini yağmalamalarını emrettiğini iddia ediyor. Minadoi ise, sayısız insanı köleleştirip müteaddit kasabayı da yakan kişi olarak Hüsrev Paşa'yı özellikle işaret ediyor.⁶⁹

Oruç Bey/Don Juan da aynı şekilde Padişah'ın Irak'ın yanı sıra Van, Erzurum ve Büyük Ermenistan'ın paşalarına baskınlarda bulunmaları, "*kendi bölgelerinin sınırlarında bulunan İran şehirlerini ve kalelerini yağmalamaları... ve küçük fetihler vasıtasıyla istilayı başlatmaları*" için haber yolladığı hususunda ısrar ediyor.⁷⁰ İskender Münşî ise, "*Azerbaycan beylerbeyi Emir Han ve onun emsali olan emirlerin görev yerlerini almak için Tebriz'e ulaşmalarından önce, Osmanlı ve Kürt birliklerinden oluşan müşterek bir kuvvetin, Toprak Kale-Urumiye-Salmas-Hoy muntkasını koruyan Hüseyin Han, Sultan Keneslu ve Mahmud Sultan Rumlu üzerine ani bir saldırıda bulduklarını*" naklediyor. Münşî sözlerine, "*Barış yılları boyunca rehavete kapılmış olan ve Osmanlı padişabının antlaşmasını bozacağını düşünmeyen*" Kızılbaş güçlerin mağlup olduğunu söyleyerek devam ediyor ve bu durumun da Urumiye bölgesindeki Güvercinlik ve Toprakkale'nin Kürtler tarafından işgaline zemin hazırladığını ekliyor. Vardığında karşısında harap ve işgale uğramış bir bölge bulan Emir Han ise Tebriz'e ricat etmişti. Bu gelişmeden sonra sadece Azerbaycan'da değil Şirvan'da da kaos, saldırılar, karşı saldırılar ve yerel emirlerin isyanları artarak birbirini takip etti.⁷¹

Bu gelişmelerin akabinde; Bağdat, Suriye, Sivas, Amasya, Maraş, Bursa, Ankara, Kilikya ve Yunanistan'dan gelen askerlerden müteşekkil ve toplamda 110

⁶⁷ Skiliter, "The Hispano-Ottoman Armistice of 1581", s. 498.

⁶⁸ Mansuri, *Motal'e'ati dar bara-ye tarikh*, ss. 82-83.

⁶⁹ Minadoi, *History of the Warres*, s. 25.

⁷⁰ Don Juan, *Don Juan of Persia*, ss. 133-134.

⁷¹ Monshi, *History of Shah Abbas*, c. 1, s. 348.

bin kişiden oluşan bir ordu meydana getirildi.⁷² Osmanlıların askeri gücü hakkındaki rakamlar farklıdır. Kadı Ahmed 70 bin ile 80 bin arasında nispeten düşük bir rakam verir; İskender Münşî ve Afûştâi Natanzî 100 bin askerden söz ederler; bunlara mukabil Ebu Bekir b. Abdullah 150 bin rakamını zikretmektedir.⁷³ Verdiği rakam güncel olmayıp muhtemelen de abartılı olan Oruç Bey/Don Juan ise; “100 bin tanesi tam teçhizatlı olmak üzere toplamda 200 binin biraz altındaki bir asker sayısından” söz ediyor. Bu askerler, “Trabzon’a gemi ile gönderilen ve oradan da Erzurum’a karadan taşınan 500 adet küçük topun da dâhil olduğu askerî levazım ile donanmıştı.”⁷⁴ Diğer taraftan, top sayısı ve bu topların gemi ile nakledilmeleri hususu diğer kaynaklar tarafından da teyit edilmektedir. Minadoi; çadırların, sığırların ve hububatın yanı sıra 500 adet küçük topun da deniz yoluyla Trabzon’a nakledildiğini zikrediyor.⁷⁵ III. Murad’ın hizmetinde bulunan ismini bilmediğimiz bir İtalyan da, uzun menzilli top takımlarıyla dolu yedi geminin 13 Nisan’da İstanbul’dan yelken açtığını kaydediyor.⁷⁶

Bütün belirtiler, İran’ın karar mercilerinin saldırıya hazırlıksız yakalandığını gösteriyor. İskender Münşî’ye göre Şah Muhammed Hüdâbende, bahsi geçen Muhammed Han Tokmak’ın bir hizmetçi olan Vali Bey Ustaclu’yu, Padişah’a barışı neden bozmaya karar verdiğini sormak için İstanbul’a yollamış; fakat Vali Bey eyalet sınırında durdurulmuş ve yola daha fazla devam etmesine izin verilmemişti.⁷⁷

Mustafa Paşa ve birlikleri, Doğu seferleri için geleneksel hareket noktası olan Üsküdar’a vasil olmak amacıyla 28 Muharrem 986/5 Nisan 1578’de İstanbul Boğazı’nı geçtiler.⁷⁸ İznik, Konya, Kayseri ve Sivas tarikiyle yürüyen ordu Haziran ayı içinde Erzurum’a ulaştı; Mustafa Paşa burada, beraberinde Şah Muhammed Hüdâbende’nin seferin sebebi hakkında bilgi soran mektubunu taşımakta olup Muhammed Han Tokmak tarafından gönderilmiş bir temsilci olan Mihmandar Murad’ı ağırladı. Paşa’nın Safevî temsilcisine cevabı, doğuya hareket eden Osmanlı ordusunun amacının hem Osmanlı-Safevî toprakları arasındaki sahipsiz bölgede kâin bir sınır kasabası olan Kars’ın kalesini yeniden inşa etmek hem de Şirvan eyaletini ele geçirmek olduğu şeklindeydi.⁷⁹

⁷² Minadoi, *History of the Warres*, ss. 26-29.

⁷³ Qazi Ahmad, *Kholasat al-tavarikeb*, s.349; Monshi, *History of Shah Abbas the Great*, c. 1, s. 349; Afushta-ye Natanzi, *Naqavat al-asar*, s. 77. Abu Bakr b. Abadallah, *Tarikh-e Osman Pasha*, s. 50.

⁷⁴ Don Juan, *Don Juan of Persia*, s. 136.

⁷⁵ Minadoi, *History of the Warres*, ss. 26-29; De Billerberg, *Most Rare and Straunge Discourses*, (sayfaları numaralandırılmamıştır) (s. 7).

⁷⁶ Anon, “Successo della Guerra”, vrk. 7

⁷⁷ Monshi, *History of Shah Abbas the Great*, c. 1, s. 349.

⁷⁸ Schweigger, *Eine Neue Ryesebeschreibung*, s. 70.

⁷⁹ Abu Bakr b. Abdallah, *Tarikh-e Osman Pasha*, s. 50. Kızılbaşlar kaleyi tamamen yerle bir etmişti, kalenin yeniden inşası Safevileri provoke etmeye matuftu. Bkz., Porsch, *Osmanisch-Safavidische Beziehungen*, s. 46.

Mustafa Paşa gerçekten de, Osman Paşa ve onun kuvvetleri ile birlikte hareket etmek için Şirvan'a yürümeden önce, Kars'ın harabe halindeki kalesini yeniden inşa etmek amacıyla 1578 Temmuzunun sonlarında Erzurum'dan ayrıldı. Osmanlıların Kars'a varmaları 8 gün sürdü, fakat buradaki şiddetli yağmurlar epeyce hastalığa ve ölüme sebebiyet vererek askerleri perişan etti. Kars, Gürcistan'a giden yolun üstünde bulunması sebebiyle son derece önemliydi. Kızılbaşların Kars Kalesi'ni 1540'lardaki savaş esnasında yerle bir etmelerinden beri Kars ve çevresinin iki ülke arasında tarafsız bir bölge olduğu farz ediliyordu, bu ise her iki tarafın da bölgede kaleler inşa etmemesi gerektiği anlamına geliyordu.⁸⁰ Osmanlılar kaleyi bir cephaneliğe dönüştürmek için 3 ay harcayarak onu yeniden inşa ettiler⁸¹, bu esnada ordunun asıl kuvveti ise Hasan Kale'yi geçerek yoluna devam etti ve harabe halindeki diğer kale olan Ardahan'a kadar ulaştı. Mustafa Paşa nihayet, Minadoi'nin de dediği gibi, Amasya Antlaşması tarafından çizilmiş sınırın daha ilerisinde bulunan dağlık Çıldır bölgesinde, yani bugünkü modern Türkiye, Ermenistan ve Gürcistan'ın sınırlarının kesiştiği noktanın yakınında kamp kurdu.⁸²

Bununla birlikte, Osmanlılarla işbirliği yapan Kürtlerle Kızılbaşlar arasındaki silahlı çatışmalar devam etti. Osmanlı kronikleri, Safevîlerin Tebriz valisi olan Emir Han'ın Kürtlerin Salmas'a saldırısını müteakip şehri kuşatma altına aldığı iddia etmektedirler. Kürt komutan Yusuf Ağa, Kotur kasabasına saldırdıktan ve 300 Kızılbaş savaşçıyı kılıçtan geçirdikten sonra kuşatma altındaki Salmas'ı kurtarmaya geldi, bunun karşılığında da 300 bin akçe ve Erciş valiliği ile ödüllendirildi. Bununla birlikte Osmanlı yönetimi, sınır bölgesindeki kargaşalıkları Kürt aşiret kuvvetlerine izafe ederek bu kargaşalıklardan herhangi bir şekilde sorumlu olduğu iddiasını reddetti.⁸³

Gelinen noktada İranlılar, büyüklüğü hakkında olmasa da yaklaşmakta olan saldırıdan layıkıyla haberdar edilmişlerdi. Şah, ordu için bütün kuzeybatı İran'dan asker toplanması emrini verdi ve Muhammed Han Tokmak da harekâtın başına getirildi. Osmanlı casuslarının hesabına göre Muhammed Han Tokmak yekûnda 30 bin asker toplamıştı.⁸⁴ Ordusunun öncü birlikleri ile Çıldır civarına varan Muhammed Han Tokmak, düşmanın gücünü anlamak için kendi casuslarını gönderdi. Bu casuslar Osmanlı askerlerinin sayısını yalnızca kendilerine görünen askerleri hesaba kattıkları için yanlış hesapladılar. Hem Minadoi hem de Münşi, bu haberlerin yüreklendirdiği Muhammed Han Tokmak'ın akabinde saldırmaya karar

⁸⁰ *A Chronicle of the Carmelites in Persia: The Safavids and the Papal Mission of the 17th and 18th Centuries*, Herbert Chick (ed.), London (1939), yeniden basım (2012), s. 30; Posch, *Osmanisch-Safavidische Beziehungen*, s. 35.

⁸¹ Abu Bakr b. Abdallah, *Tarikh-e Osman Pasha*, ss. 90-91; Monshi, *History of Shah Abbas the Great*, c. 1, s. 350.

⁸² Minadoi, *History of the Warres*, ss. 29.30; Don Juan, *Don Juan of Persia*, s. 136.

⁸³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, s. 54.

⁸⁴ a.g.e., s. 53. Minadoi'ye göre İran ordusu yalnızca 20 bin askerden meydana geliyordu, *History of the Warres*, s. 32.

verdiğini iddia etmişlerdir. Münşî ise iki konu hakkında sözünü hiç esirgemiyor ve Kızılbaşları, potansiyel güçlerini ihtilaf ve iç çekişmeler yüzünden boşa harcamakla ve bütün takviye kuvvetleri varıncaya kadar beklemek yerine yalnızca 15 bin kişilik bir kuvvetle 100 bin kişilik bir orduyu karşılayıp delicesine bir cesaretle savaşa girişmekle suçluyor.⁸⁵ Sonuçta Safevîler 5 Cemaziyülahır 986/9 Ağustos 1578'de Çıldır Ovası'nda Osmanlılara saldırdılar. Devam etmekte olan yağmur üstün ateş gücüne sahip olan Osmanlıların aleyhine oldu, ayrıca Kızılbaşlar hiç şüphesiz o “*beklenmedik ve korku veren hücumlarını cesurca sürdürdüler*”, ama İranlılar yine de 5 bin ila 7 bin arasında ölü vererek ve 3 bin adamlarının da esir alındığına tanık olarak mağlup oldular. Esirlerin başları vuruldu ve kesik kelleleri, “*İranlılara korku salmak için*” savaş alanında kale duvarı gibi dizildi.⁸⁶

Seferin muhtemel nihai hedefi olan Şirvan ile birlikte Gürcistan yolu da artık açılmıştı.⁸⁷ Osmanlıların Akça Kale'yi aldıktan sonra Tiflis'e doğru hareket etmesiyle birlikte çok sayıda yerel emir Safevîlere olan bağlılıklarını terk etmeye karar verip muzaffer Osmanlılarla kader birliği yaptı. Oruç Bey/Don Juan'ın dediği gibi, “*bu gelişme üzerine Gürcü prensi Salmas, Levente [Levand] ve Prens Menûçihir gecikmeksizin Mustafa Paşa'nın ordusuna katılmışlardır*”.⁸⁸ Minadoi, Menûçihir tarafından Mustafa Paşa'nın ordugâhına gönderilen ve efendisinin, Osmanlı komutanına saygılarını sunmak ve “*kendisini Mustafa Paşa'ya, onun itaatkâr ve fedakâr bir bendesi olarak takdim etmek*” istediğini beyan eden bir ulaktan söz eder. Minadoi'nin versiyonunu tekrarlayan Kadı Ahmed'e göre ise Menûçihir gerçekten de; Padişah'a, bölgenin çoğunluğu Sünnî olan nüfusunun maruz kaldığı zulmü bir bahane ve saik olarak kullanarak bölgeyi işgal etmesi için davette bulunan bir mektup yazmıştı.⁸⁹

Sonuç

986/1578'de patlak veren Osmanlı-Safevî silahlı çatışmalarının arkasındaki saiklere ve sebeplere ilişkin ortaya konan (modern) ve “*milliyetçi*” Türk veya İran perspektifini benimsemek ne elzemdir ne de faydalıdır. Safevî sarayındaki karar alma süreci hakkında bilgi veren güvenilir belgelerin yokluğuna rağmen, bu makalede başvurduğumuz kaynakların tamamı savaşın Osmanlılar tarafından başlatıldığını ortaya koyuyor. Avrupa cephesini geçici olarak güvence altına alan ve bu sırada İran'da Şah I. Tahmasb'ın ölümünü müteakip zuhur eden kargaşanın baştan çıkarttığı Osmanlılar, bu savaşın sonunda Kafkasya'nın önemli bir kısmını kontrolleri altına almayı umuyorlardı. Savaşın kendisi ise; yapıları ve müesseseleri geniş ölçüde savaşmanın, toprakları genişletmenin ve sınır hatlarını kontrol ve idare

⁸⁵ Monshi, *History of Shah Abbas the Great*, c. 1, s. 35.

⁸⁶ Don Juan, *Don Juan of Persia*, s.138; Minadoi, *History of the Warres*, s. 34-35, Abu Bakr b. Abdallah, *Tarikh-e Osman Pasha*, s. 53.

⁸⁷ Minadoi, *History of the Warres*, s. 35.

⁸⁸ Don Juan, *Don Juan of Persia*, ss. 138-139.

⁸⁹ Qazi Ahmad, *Kholasat al-tavarikh*, ss. 677-678.

etmenin yörüngesinde dönen iki devlet arasındaki müzmin bir iktidar mücadelesinin kritik anlarından yalnızca biriydi.

Osmanlıların Safevîlere karşı yeni bir savaş başlatma kararı ideolojinin, siyasi hesapların ve (hususî) menfaatlerin memzuc bir neticesiydi. İdeoloji ile başlarsak, Osmanlıların dinî zemmetme şeklini alan Safevî karşıtı duyguları gerçek ve kesindi. Şiiilerin, ölüme müstahak sapkınlar olarak son derece kökleşmiş ve ısrarla ifade edilen, ayrıca basit bir retorik cihazdan veya bir propaganda aracından çok daha fazlasını ifade eden imajları Osmanlıların Safevîlere karşı çatışmaları yeniden başlatma kararında mütemmim bir rol oynadı.⁹⁰

İçine biraz da vesvese katılmış öngörüler, padişaha yüksek mevkilerdeki kişiler tarafından verilen tavsiyelerin bazılarında gayet belirgindir. Osmanlılar bölgenin çorak arazisinden, İranlıları kendi aralarında karşı karşıya getiren aşiret savaşı türünden bir çatışmadan korktukları kadar çekiniyorlardı, fakat Çaldıran'da kanıtladıkları ve Amasya Antlaşması'nın şartlarına da yansımış olan askeri üstünlüklerinden ise emindiler. Avrupa cephesinin Babıali tarafından geçici olarak askıya alınmış olmasına karşılık, yaklaşık iki yıldır süren siyasi kargaşa ise Safevî Devleti'ni güçten düşürmüştü, Safevîlerin tahta yeni çıkmış olan hükümdarlarının tam da bu sırada yani 985/1577'de ölümü, İran'ı Türkler açısından çekici bir hedef haline getirmiş olmalı.

Bütün bunlara rağmen en nihayetinde savaşlar büyük emellere sahip adamlar ile çıkar gruplarının aldığı ortak kararın bir sonucudur. Bu adamlar ve gruplar umumiyetle savaş açılmasına ve barış yapılmasına karar verirler, fakat onların zayıf liderlikleri aynı zamanda astlarının arzularını açığa çıkartır. İran'a karşı savaş ilan etmenin yol açacağı lojistik ve mali problemlerin bütünüyle farkında olan padişahın baş danışmanı Sokullu Mehmed Paşa, neticesi belirsiz bir maceraperestliğe kalkışmaması için III. Murad'a makul bir şekilde tavsiyede bulunmuştu; mistik eğilimli ve dar görüşlü padişah da onun bu fikirlerine içgüdüsel olarak ve tümüyle katılmış olabilir. Fakat yaşanan sadrazamın hem uzun bir geçmişe sahip meşhur kariyerleri olan adamlardan hem de ihtiraslı nevezuhur ricalden oluşan rakipleri, mülayim III. Murad'ı farklı bir istikamete yönlendirdiler. Bu rakiplere, savaşa ve olası bir zafere ilgi duyan bir oğlu doğal olarak destekleyen Valide Sultan da dâhildi.

Devletin merkezinde mevcut olan ya da farkına varılan zayıflık hâli alışıla geldik şekilde diğer bir gücü ortaya çıkardı ki bu da “*Periferi*”ydi. Çatışmanın patlak vermesinde hudut bölgesinin Kürt aşiretlerinin oynadığı ve her bir kaynak tarafından belgelenmiş olan rol inkâr edilemez. Her ne kadar bazı Kürt aşiretleri Safevîlere, diğerleri de Osmanlılara bağlanmaya meyilli olsalar da bu aşiretlerin hepsi olmamakla birlikte, büyük çoğunluğu şartlar değiştikçe bağlılıklarını da

⁹⁰ Osmanlılar ile Safevîler arasında tekerrür eden savaşlarda dinî amilin hayati bir unsur olduğuna ilişkin görüş için bkz., Michael Reinhard Hess, *Schreiben des Antagonismus: Dimensionen des osmanisch-safavidischen Konfliktes in Staatskorrespondenz um 1600*, Aachen (2013), ss. 199-204.

değiştirdiler. “O tarihlerde Osmanlılarla yaşadıkları çatışmalarda Kürt aşiretlerine çok az stratejik önem atfeden” Safevîlere kıyasla Osmanlılar, genel olarak inisiyatif çok daha fazla elinde tutan bir Kürt politikasına sahipmiş gibi görünüyorlar.⁹¹ Vergi verdikleri ve göstermelik olarak minnettar gözükükleri devletin göstereceği en küçük bir zayıflık emaresi karşısında isyan etme itiyadında olan sınır bölgesindeki aşiret halkları arasında ise fitri sadakat hala çok enderdi, hatta doğrusunu söylemek gerekirse hiç mevcut değildi.

Minadoi, İran’ın temel zayıflığını oluşturan şey, yani ülkenin surlarla çevrilmiş şehirlerden yoksun oluşuna dikkat çekiyor.⁹² Minadoi, İranlıların atlarının hızını ve dayanıklılığını, zırhlarının ve miğferlerinin ise kalitesini methederken askerlerinin “büyük kısmının eğri kılıç, mızrak ve ok ile silahlandırıldığı, fakat özellikle eğri kılıcı onlara çok daha aşina geldiği” belirtiyor. Arkebüz’e gelince, “bu konudaki talimler Şah I. İsmail’in zamanına kıyasla son birkaç sene zarfında daha bilindik ve alışıldık bir hal alıp gelişmişti”; yine Minadoi, “Şah I. Tahmasb’in saltanatının ilk yıllarında ise İranlıların topçulardan son derece korktuklarını” iddia ediyor.⁹³

Minadoi bir diğer Safevî zayıflığı olan “her ne kadar tüm dünya bütün savaşlarda çoğu kez meşum neticelerden başka bir şey görmemiş olsa da bâlibazırda sefalet içinde bulunan İranlıların bu gerçeğe rağmen gururlarını, kendilerini tutkulu beğenmişliklerini ve mühim konulardaki övünmeleri ile palavra atmalarını” Türklerin organizasyonel vasıfları ile mukayese etmiştir, çünkü ona göre Türkler “ıyımları ve hıızları sayesinde çoğu kez İranlılar silahlarına bile davranmadan onların ülkesini ele geçirmiştir.”⁹⁴

Venedikli müşahidemiz Safevîlerin siyasi yapısı ile ilgili son olarak, Osmanlıların çözmüş oldukları, Şah I. Abbas’ın da kısa sürede başa çıkacağı bir problemi ele alıyor: “şahın çok sayıda kardeşini veya yeğenini aynı anda hayatta tutmak ve onların yalnızca hayatlarını korumaya çalışmakla kalmayıp onları aynı zamanda otoritenin, yönetimin ve şahın kontrolü altında tutmaya çabalamak. Bu durum bu nedenle, bütün danışmanların ve divanların yürütme güçlerinin bölünmesine, orduların zayıflamasına, komutanların zihinlerinin şüphe içinde kalmasına ve bu sebepten ötürü de türlü türlü taraflara meyletmelerine yol açmıştır...”⁹⁵ Bu uyumsuzlukların hiçbiri Osmanlılardan ve onların casuslarından saklı kalmadığı için İstanbul’daki savaş hizbinin taraftarlarının padişahı bir diğer doğu macerasına atılması için razı etmeleri şaşırtıcı değildir. Sonuçta tutkular ve menfaatler aklı başındaki öngörülere açık bir şekilde galip geldi

⁹¹ Yamaguchi, “Shah Tahmasb's Kurdish Policy”, s. 111.

⁹² Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Rudi Matthee, “Unwalled Cities and Restless Nomads: Gunpowder and Artillery in Safavid Iran”, Charles Melville (ed.), *Safavid Persia: The History and Politics of Islamic Society*, London (1996), ss. 389-416.

⁹³ Minadoi, *History of the Warres*, ss. 73-74. İranlıların topçuluğa aşinalıkta gecikmeleri ve bu konudaki ilgisizliklerinin seviyesi hakkındaki bazı müşahedeler Venedik Senatosu’na 1 Mayıs 1580’de sunulan bir raporda dile getirilmiştir, Berchet (ed.), *La repubblica di venezia et la Persia*, s. 189.

⁹⁴ Minadoi, *History of the Warres*, s. 79.

⁹⁵ a.g.e., ss. 79-80.

ve modern sosyal bilimciler tarafından Osmanlı karar alma sürecine atfedilen “pragmatizm” bu süreçte hiçbir surette devreye girmedi.

Kaynaklar

- A Chronicle of the Carmelites in Persia: The Safavids and the Papal Mission of the 17th and 18th Centuries*, Herbert Chick (ed.), London (1939), yeniden basım (2012).
- Abu Bakr b. Abadallah, *Tarih-e Osman Pasha*, Yunes Zırak ve Nasrollah Naseri (terc. ve ed.), Tehran (1387/2008).
- Aksan, Virginia, “War and Peace”, Suraiya N. Faroqhi (ed.), *The Cambridge History of Turkey, vol.3, The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, Cambridge (2006), ss.81-117.
- Allouche, Adel. *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict, 906-963/1500-1555*, Berlin (1983).
- Anonymous, *Successo della Guerra di Persia 1577 sino al ritorno de Sinan Bassa a Constantinopoli fin l'anno 1581 di Maggio narrato da un ch'era schiavo et Camariere di Muostafa bassa et primo Capo generale dell'esercito contro il Sophy*.
- Arabkhani, Rasul, “Jangha-ye Iran va Osmani dar 'ahd-e Shah Mohammad Khodabanda Safavi”, *Faslname-ye 'Elmi-ye Takhassosi. Nama-ye Tarikh-e Iran*, 4/15 (1387/2008), ss. 50-67.
- Arcak, Sinem, *Gifts in Motion: Ottoman-Safavid Cultural Exchange, 1501-1618*, (PhD dissertation, University of Minnesota, 2012).
- Berchet, G. (ed.), *La repubblica di Venezia e la Persia*, Turin (1865); yeni baskı Tehran (1976).
- D'Alessandri, Vincenzo, “Narrative of the Most Noble Vincentio d'Alessandri”, Charles Grey (ed.), *A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, London (1873).
- De Billerberg, Franciscus, *Most Rare and Straunge Discourses, of Amurathe the Turkish Emperor that now is with the Warres betweene Him and the Persians: The Turkish Triumph, Lately Had at Constantinople*, (A translation of Fransiscus de Billerbeg, Epistola Constantinopoli recens.), London(?): [J. Charlewood, Ann Arbor, Michigan: University of Michigan, Digital Library Production Service 1584].
- De Oliveira, Julieta Teixeira Marques, *Veneza e Portugal no século XVI: Subsídios para a sua historia*, Lisbon (2000).
- “Dell'ambasciaria che mandó il Sofi al Gran Turco per concluder la pace, e d'una letter che narra la pompa di quella e il ricevimento che le fu fatto dalla corte turchesca”, Marc' Antonio Pigafetta, *Itinerario da Vienna a Costantinopoli*, Daria Perocco (ed.), Padua (2008), ss. 229-238.
- Dernschwam, Hans, *Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553-1555)*, Franz Babinger (ed.) (1923); yeni baskı (1986).
- Don Juan of Persia, *Don Juan of Persia A Shi'ah Catholic, 1560-1604*, trans. and ed. G. Le Strange, London (1926, yeniden basım 2005).
- Dressler, Markus, “Inventing Orthodoxy: Competing Claims for Authority and Legitimacy in the Ottoman-Safavid Conllict”, Hakan T. Karateke, Maurus Reinkowski (eds.), *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, Leiden. (2005), ss.151-173.
- Eberhard, Elke, *Osmanische Polemik gegen die Safaviden im 16. Jahrhundert nach arabische Handschriften*, Freiburg im Breisgau (1970).

- Eskandar Beg Monshi, *History of Shah Abbas the Great (Tarikh-e Alamara-ye Abbasi)*, trc. Roger M. Savory, 2 vols. (eserin sayfaları tek cilt gibi numaralandırılmıştır) (Boulder, Colorado, 1978).
- Falsafi, Nasr Allah, *Zengedi Nameh-ye Shah Abbas-e avval*, 5 cilt (3 cilt olarak basılan eserin sayfaları tek ciltmiş gibi numaralandırılmıştır), 4th ed., Tehran (1358/1979).
- Felek, Özgen, “(Re)creating Image and Identity: Dreams and Visions as a Means of Murad III Self Fashioning”, Özgen Felek ve Alexander D. Knysh (eds.), *Dreams and Visions in Islamic Societies*, Albany (2012), ss.249-272.
- Fetvacı, Emine, *Picturing History at the Ottoman Court*, Bloomington, Indiana (2013).
- Fleischer, Cornell H., *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541-1600)*, Princeton, (1986).
- Floor, Willem, *The Persian Gulf: A Political and Economic History of Five Port Cities' 1500-1730*, Washington, D.C (2006).
- Gerlach, Stephan, *Stephan Gerlachs des aeltern Tage-Buch: der von zween glorwürdigsten Römischen Käysern, Maximiliano und Rudolpho, beyderseits den Andern dieses Nahmens höchstseeligster Gedächtniss*, Frankfurt, am Main (1674).
- Hasan Bik Rumlu, *Ahsan al-tavarih*, (ed.) Abbashoseyn Nava'i, Tehran, (1357/1978).
- Hess, Andrew C., *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*, Cicago and London (1978); yeniden basım (2010).
- Hess, Michael Reinhard, *Schreiben des Antagonismus: Dimensionen des osmanisch-safavidischen Konfliktes in Staatskorrespondenz um 1600*, Aachen (2013).
- Imber, Colin, “The Battle of Sufiyan, 1605: A Symptom of Ottoman Decline?”, Colin P. Mitchell (ed.), *Warfare, Law and Pseudo-History*, İstanbul (2011), ss. 141-152.
- _____; “Frozen Legitimacy”, Hakan T. Karateke, Maurus Reinkowski (eds.), *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, Leiden. (2005), ss. 99-107.
- Karateke, Hakan T., “On the Tranquility and Repose of the Sultan”, Christine Woodhead (ed.), *The Ottoman World*, Abingdon, UK (2010), ss. 116-129.
- Kortepeter, Carl Max, “Complex Goals of the Ottomans, Persians and Muscovites in the Caucasus, 1578-1640”, Colin P. Mitchell (ed.), *New Perspectives on Safavid Iran: Empire and Society*, Abingdon UK and New York (2011), ss. 84-96.
- _____; *Ottoman Imperialism during the Reformation: Europe and the Caucasus*, New York, (1972).
- Kütükoğlu, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1590)*, İstanbul (1962).
- _____; *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul (1993).
- _____; “Les relations entre l'empire ottoman et l'Iran dans la seconde moitié du XVIe siècle”, *Turcica*, 6 (1975), ss. 128-145.
- _____; “Şah Tahmasb'in III. Murad'a cülus tebriki”, *Tarih Dergisi* 6:5 (1960), ss. 1-24.
- Leunclavius, Johannes, *-Annales sultanorum Othmanidarum a Turcis sua lingua scripti...*, Frankfurt, am Main (1588).
- _____; *Historiae Musulmanae Turcorum...*, Frankfurt, am Main (1591).
- _____; *Neuwe Chronica türckischer Nation*, Frankfurt, am Main (1590).
- Mahmud b. Hedayat Allah Afushta-ye Natanzi, *Naqavat al-asar fi zeker al-akhyar*, Ehsân Esraqi (ed.), Tehran (1350/1971), ikinci edisyon (1373/1994).

- Mansuri, Firuz, *Motale 'ati dar bara-ye tarikeh va zaban va farhang-e Azarbaijan*, Tehran, (1379/2000).
- Masood, Hafız Abid, *From Cyrus to Abbas: Staging Persia in Early Modern England*, (Dr. Phil. Early Modern Literature and Culture, University of Sussex, 2011).
- Matthee, Rudi, "Distant Allies: Diplomatic Contacts between Portugal and Iran in the Reign of Shah Tahmasb, 1524-1576", Rudi Matthee and Jorge Flores (eds.), *Portugal, the Persian Gulf and Safavid Persia*, Leuven (2011), ss. 219-247.
- _____; "Unwalled Cities and Restless Nomads: Gunpowder and Artillery in Safavid Iran", Charles Melville (ed.), *Safavid Persia: The History and Politics of an Islamic Society*, London (1996), ss. 389-416.
- Membré, Michele, *Mission to the Lord Sophy of Persia*, London (1993).
- Relazione di Persia (1542)*, Gianroberto Scarcia (ed.), Naples, Istituto universitario Orientale (1969).
- Michiel, Giovanni, "Relazione delle successi della Guerra fra il Turco e Persiano all anno 1577 al 1587", Biblioteca da Ajuda, Lisbon, 46-10-X, dosya: 299v-300.
- Minadoi, Giovanni Tommaso, *Istoria della Guerra fra Turchi et Persiani*, Venice (1587).
- Mitchell, Colin, "Am I My Brother's Keeper? Negotiating Corporate Sovereignty and Divine Absolutism in Sixteenth-Century Turko-Iranian Politics", a.g.y. (ed.), *New Perspectives on Safavid Iran*, ss. 33-58.
- Murphey, Rhoads, *Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400-1800*, London and New York (2008).
- _____; "The Resumption of ottoman-safavid Border conflict, 1603-1638: Effect of Border Destabilization on the Evolution of State-Tribe Relations", Stefan Leder and Bernard Streck (eds.), *Shifts and Drifts in Nomad-Sedentary Relations*, Wiesbaden (2005), ss. 307-323.
- _____; "Süleyman's Eastern Policy", Halil İnalcık and Cemal Kafadar (eds.), *Süleymân the Second and His Time*, İstanbul (1993), ss. 229-248.
- Nyitrai, István, "The Third Period of the Ottoman-Safavid Conflict: Struggle of Political Ideologies, 1555-1578", Éva M. Jeremiás (ed.), *Irano-Turkic Cultural Contact in the 11th-17th Centuries*, Piliscaba (2003), ss. 161-175.
- Parry, Vernon J., "Renaissance Historical Literature in Relations to the Near and Middle East (With Special reference to Paolo Giovio)", Bernard Lewis ve P. M. Holt (eds.), *Historians of the Middle East*, London (1962), ss. 227-289.
- Parsadust, Manuchehr, *Shah Esmâ'il-e devom va Mohammad*, Tehran (1381/2002).
- Posch, Walter, *Osmanisch-Safavidische Beziehungen (1545-1550): Der Fall Alkâs Mîrçâ*, 2 cilt, (iki cilt olan eserin sayfaları tek ciltmiş gibi numaralandırılmıştır), Vienna (2013).
- Pur-e Iran, Abbas, *Ravabet-e Iran va Osmani dar abd-e Safaviyan*, Tehran (1385/2006).
- Qazi Ahmad b. Sharaf al-din al-Hoseyni al-Qommi, *Kbulâsat al-tavârikh*, (iki cilt olan eserin sayfaları tek ciltmiş gibi numaralandırılmıştır), Ehsân Esrâqi (ed.), Tehran, yeni edisyon (1387/2008).
- Roemer, Hans Robert, *Der Niedergang Irans nach dem Tode Isma'îls des Grausamen 1577-1581*, Würzburg (1939).
- Rüstem, Ünver, "The Afterlife of Royal Gifts: The Ottoman Inserts of the Shâhnâma-i shahî", *Muqarnas* 29 (2012), ss. 245-277.

- Sabetian, Zabihollah, (ed.), *Asnad van nama-ha-ye tarikhi va ijtimai'-ye dowra-ye Safaviya*, Tehran (1343/1964).
- Salehi, Nasrollah, "Introduction", Abu Bakr b. Abdallah, *Tarikh-e Osman Pasha*, Yunes Zirak and Nasrollah Naseri (trans. and ed.), Tehran (1387/2008).
- Samaden, Lucia, "Giovanni Tommaso Minadoi (1548-1615): Da medico della 'nazione' veneziana in Siria a professore universitario a Padova", *Quaderni per la Storia dell'Universita di Padova*, 31 (1998), ss. 91-164.
- Sohrweide, Hanna, "Der Sieg de Safaviden in Persien und seine Rückwirkungen aud die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert", *Der Islam*, 41 (1965), ss. 95-223.
- Soudavar, Abolala, *Art of the Persian Courts: Selections from the Art and History Trust Collection*, New York (1992).
- Schweigger, Salomon, *Ein Neue Reysbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, Rudolf Neck (ed.), Graz (1964).
- Siraisi, Nancy G., *History, Medicine, and the Tradition of Renaissance Learning*, Ann Arbor, MI (2007).
- Skiliter, S.A., "The Hispano-Ottoman Armistice of 1581", C. E. Bosworth (ed.), *Iran and Islam, in Memory of the Late Vladimir Minorsky*, Edinburgh (1971), ss. 491-515.
- Sümer, Faruk, (Faruq Sumer), *Naqsh-e torkan-e Anatoli dar tashkil va towsiyeh-ye dowlat Safavi*, (trans.) Ehsan Eshraqi, Tehran (1371/1992).
- Şahin, Kaya, *Empire and Power in the Reign of Süleyman: Narrating the Sixteenth-Century Ottoman World*, Cambridge (2013).
- Trausch, Tilmann, *Anpassung und Abbildung. Das Türkenbild in safawidischen Chroniken des 16. Jahrhunderts*, Berlin (2011).
- Tucker, Ernest, "From Rhetoric of War to Realities of Peace: The Evolution of Ottoman-Iranian Diplomacy through the Safavid Era", Willem Floor ve Edmund Herzig (eds.), *Iran and the World in the Safavid Age*, London (2012), ss. 81-90.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, 9 cilt, Ankara, (1947-).
- Yıldırım, Rıza, *Turkomans between Two World Empires: The Origins of the Qizilbash Identity in Anatolia (1447-1514)*, PhD dissertation, Bilkent University, Ankara (2008).
- Von Hammer-Purgstall, Joseph, *Geschichte des osmanischen Reiches*, 10 vols., Vienna and Pest (1828).
- Von Mende, Rana, *Mustafa Ali's Fursat-name, Edition und Bearbeitung einer Quelle zur Geschichte des persischen Feldzugs unter Sinan Paia 1580-1581*, Berlin, (1989).
- Walsh, John R., "Giovanni Tommaso Minadoi's History of the Turko-Persian Wars of the Reign of Murad III", Bobodzan G Gafurov (ed.), *Trudy dvadcat' pjatogo Mezhdunarodnogo Kongressa Moskva 9-16 avgusta 1960: Obscaja cast', zasedanija sekcij I-V*. (Moskva:Izdat. Vostocnoj Literaturny (1963), c.II.
- Woodhead, Christine, "Murad III and the Historians: Representations of Ottoman Imperial Authority in Late 16th-Century Historiography", Hakan T. Karateke, Maurus Reinkowski (eds.), *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, Leiden. (2005), ss. 85-98.
- Yamaguchi, Akihiko, "Shâh Tahmâsp's Kurdish Policy", *Studia Iranica*, 41:1, (2012), ss. 101-113.